

LINKMENŲ TARMĖS FONETIKA

J. KARDELYTĖ

Garsų kiekybei žymėti vartojami šie diakritiniai ženklai:

1. Taškas viršuje iš dešinės garso ženklo pusės žymi garso ilgumą, pvz.: *vi[˙]ras*, *krú[˙]mas* (*o*, *é*, *ε* ilgumas nežymimas. Šie garsai tarmėje visada esti ilgi. Dvibalsių antrojo tvirtagalio sando ilgumas taip pat nežymimas).

2. Taškas apačioje iš dešinės garso ženklo pusės žymi pusilgį garsą, pvz.: *gi.vė.nimas*, *su.nė.li.s*, *lá.imæ.*, *ké.i.ka*, *pí.lnas*, *kú.rmi.s*. Toliau su kirčiu pusilgiai *a*, *e*, vieni ir sudarantieji grynųjų ir mišriųjų dvibalsių pirmąjį sandą, pusilgumo ženklu nežymimi; taip pat nežymimi ir pusilgiai *i*, *u + l*, *m*, *n*, *r*. Pusilgį garsą rodo priegaidės ženklas.

3. Lankelis ant priebalsio rodo minkštumą. Minkštumas žymimas tik priebalsio, stovinio betarpiškai prieš supriešakėjusį balsį, pvz.: *šáudas*, *žóbas* „žio-vulys“. Visos priebalsių grupės minkštumas nežymimas, taip pat minkštumas nežymimas ir priebalsio, stovinio prieš priešakinės eilės balsį (tik skyrelyje „Priebalsių minkštinimas“ visi minkštieji priebalsiai yra žymimi).

Garsų kokybei žymėti vartojami tokie patys ženklai, kaip lk, tik vienas kitas kiek modifikuotas (žr. garsyną).

Be trijų lk vartojamų priegaidės ženklų (˘, ˙, ˘), darbe dar vartojamas ir vidurinės priegaidės ženklas (˙), pvz.: *dú[˙]mai*, *iróba.s*, *súolas*, *šiénas*. Nekirčiuotų skiemenų priegaidės nežymimos.

Neaiškus tarmės žodis paaiškinamas kabutėse, pvz.: *laukùs* „patogus“.

Skyrybos ženklai kaip lk.

Lińkmenų (lińkmenes; toliau — Lkm) tarmės plotas užima šiaurinę Švenčionių raj. dalį. Šiai tarmei priklauso 50 sodžių. Didžiausias centras — Linkmenys, todėl ir aprašomoji tarmė pavadinta šiuo vardu. Į šiaurę nuo Lkm tarmės plotas eina maždaug 12 km, į pietus — 8 km, į rytus ir į vakarus — po 7 km. Tarmės ploto didumas bandyta nustatyti, atsižvelgiant į du pagrindinius fonetikos kriterijus: 1. **tj*, **dj* > *c*, *dz*, pvz.: *mácaũ*, *svėcas*, *dzaũksmas*, *mėdzei*;

„daugybė“, *nematis* ~ *nematys*; *nešti* „žuvys neršcia“, *neršti* || *naršti* (: *neštas* || *naštas*, vn. viet., plg. *papūlai neršti*, *tai žuvū net saūsa*); *sukās*, *sū.kas*; *žebās* ~ *žebōs* „žabos“, *žėbas* „rėksnys“.

Sakinio kirtis

§ 3. Sakinio kirtis dažnai atsiranda tada, kai kalbėtojas nori pabrėžti vieną ar kelis sakinio žodžius. Tas pabrėžiamasis žodis visada yra ištariamas stipriau, pvz.: *sū.kūi žmōgui tai vīs nepasi.saka*; *gāl kaip ir prizgaūdela.sma* „prisirankiosim“ *ūogu*; *gālgi aš parzdāvī.s dirpt nuo tūmsa.s lik tūmsai*; *duktē išlāist mī.sli pī.ga*; *ažgrāj* „užgrok“ *in laibū.ju*; *dabar kū.lataē*. *aci.dink* „kūlimas prasidėjo“; *saulāla. tik ū. šla.k išliūdus*.

Proklizė ir enklizė

§ 4. Proklitikais ir enklitikais dažniausiai esti vienaskiemeniai žodžiai. Šie žodžiai (vienas ar keli) rišioje kalboje prisišlieja prie kitų žodžių ir netenka savo kirčio. Pvz.: *skindaī ir nuskindaī vargēlin*; *gāl ir išvařksma šū. žē.mālbī.*; *pre.š vēju. nepū.sk*, *pre.š dālgi. neša.kinēk*, *pre.š pōnu. nemirkšēk*; *pre. jām nāta geraī* „prie jo labai gerai“ (bet *prieša.keis* „prišokant“, *prieviras* „po stipresnio valgio pieniška sriuba arba kas nors atsigerti“); *ape. jī. ir galvōs nesū.k*; *iōks valgi.s tik nuo || na. bāda.*; *padainūoj na.rs* „padainuok nors“; *pasākē. bē tik*.

Žodžių junginiuose, pvz.: *li.t li.ja.*, *lu.pt lū.pē.*, *mi.kt mī.ga.*, *mu.št mū.šē.*, *pi.kt pī.ka.*, *ri.št ri.šē.*, pirmasis žodis yra proklitikas — balso spūdis koncentruojamas tik ant antrojo žodžio stipriau ištariamo skiemens.

PRIEGAIĖS

§ 5. Tarmėje yra keturios priegaidės²: tvirtapradė (‘), tvirtagalė (~), vidurinė (°) ir trumpinė (˘).

§ 6. Tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės balso judėjimas yra aiškiai girdimas, tik tariant kirčiuotus grynuosius *ai*, *au*, *ui*, *ei* ir visus mišriuosius dvibalsius (apie *uo*, *ie* žr. 9 §).

§ 7. Tariant skiemenis su tvirtaprade priegaide, balso spūdis šiek tiek pakyla ir vėl greitai leidžiasi. Ausis aiškiai girdi, kad balso pakilimo laipsnis yra daug silpnesnis negu lk, taip pat žemaičių, aukštaičių vakariečių šiauriečių ir vakarinės rytų aukštaičių tarmių dalies. Balso spūdžio vieta visada būna ant pirmojo sando. Pirmasis sandas dėl neilgos balso pakilimo trukmės visada yra pusilgis. Pvz.: *kāūi.s*, *āudeklas*, *kēika*, *pūi* (ištiktukas), *mālka.s*, *vīlna.s*, *pīmpē.*, *nuskīntas*, *svīrtis*, *dūlke.s*, *plūmpsi*, *ūntis*, *kūrmi.s*.

§ 8. Tariant skiemenis su tvirtagale priegaide, balso judėjimas yra kylantis — krintantis. Iš pradžių balso spūdis yra silpnas ir tik tarimo pabaigoje gerokai sustiprėja.

Balso spūdis sukcentruojamas tik ant antrojo minėtų dvibalsių sando.

² Priegaidės aprašomos iš klausos.

Pvz.: *raistas, ratai* ~ *retai*, *laukas, palaūk* „palauk“, *buili.s, paskui, meiru*. „miega“, *sakei, atvalgnu* (būdv. *atvalgus* bev. g.), *mažam, vargañ, var̃ta.*, *dabař, velka, lem̃pa* „limpa“, *skreñda, neřti, smilksta, klim̃psta, pristiñga, la.viñ, kul̃nas, stuñda.s, rastuñ* „gal“, *suñkei, meduñ, tuřgus*. Spūdzio koncentracija, palyginti su lk, šioje tarmėje yra stipresnė, tačiau silpnesnė negu tų rytų lietuvių tarmių, kur sąlygiškai atitraukiamas kirtis (Kupiškis, Subačius); čia balso spūdis yra daug stipresnis, ir antrasis komponentas dar ilgesnis negu Lkm, pvz.: *klaũso, vaĩkas, kul̃nas*.

§ 9. Tariant dvibalsius *ie, uo* ir ilguosius balsius, priegaidė Lkm tarmėje, taip pat daugumo rytiečių, neskiriama. Tariant *ie, uo* balso spūdis ir balso judėjimas tarimo pradžioje ir pabaigoje yra lygus, vienodas. Toks pat vienodas balso judėjimas yra tariant ir ilguosius balsius. Tad šiuo atveju kirčio vieta žymima vidurinio ilgumo priegaidės ženklų. Pvz.: *kiemas, piẽva, siẽna, kuolas, suodzei, prapũlbt.s, berzĩnas, dũmai, brõli.s, dẽde.*, *lẽkt*.

§ 10. Vidurinę priegaidę tarmėje turi su kirčiu pailgėję senieji trumpieji *a, e, i, u*, pvz.: *nãmas, kẽlas, vĩsas, bũva.*

§ 11. Trumpinę priegaidę turi trumpai tariami balsiai. Balsiai su trumpine priegaide tariami trumpu, stiproku balsu, pvz.: *akis, gilumã, neřis, sũksis* (kokiais atvejais balsiai yra trumpi, žr. atliepimus).

§ 12. Nekirčiuotų ilgųjų skiemenų priegaidė Lkm tarmėje girdima labai silpnai. Priegaidę ausis pagauna, tik tariant dvibalsinius (išskyrus *ie, uo*) nekirčiuotus skiemenis, einančius po kirčio; ši priegaidė yra tvirtapradė, pvz.: *kãlnãi, uõgãut*. Prieškirtinių skiemenų priegaidė negirdima.

Nekirčiuotų skiemenų, kuriuos sudaro *ie, uo* ir ilgieji balsiai, priegaidė neiški ir tariant pokirtinius skiemenis.

Priegaidžių kaita

§ 13. Kadangi tarmėje ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie, uo* priegaidės yra neskiriamos, tai ir jų kaitos reikšmių yra daug mažiau negu tų tarmių, kur priegaidės aiškiai girdimos (pvz., vakarų aukštaičių, vakarų dzūkų). Lkm tarmėje priegaidžių kaita dažniausiai pasitaiko tarp tvirtagalės ir tvirtapradės ir atvirkščiai. Pvz.: *ãita* „eita“: *ãit, gaĩlei: gãilu.s, graũzmas: grãust, kaĩsti.s: kãĩša.t, kãutas: apkaũti.s, kiĩšt: kĩmšt* (išt.), *keřsas: kėřši.s, pagaũtẽ.* „viskas, kas pagauinama“: *pagãut, pridur̃kas: pridũrt, pařãipa: řãipa.s, řũřpas: řũřpint, řvilpa: řvilpt, tĩmpa: tĩmpt, vãrřa: veřřt, řãibas: řãibi.t*.

§ 14. Tarmėje yra ir fonetinio pobūdžio priegaidės kaitos reikšmių. Neminint tų priegaidės pasikeitimo atvejų, kurie yra ir lk, tarmėje metatonija dar yra šiais atvejais:

1. Tvirtapradė priegaidė virtusi trumpine:

a) dviskiemenių tvirtapradės šaknies veiksmazodžių ir daugiaskiemenių veiksmazodžių, kurių bendraties kamiengalyje yra *ẽ, ĩ*, būsimojo laiko 3 asm. lytyse, pvz.: *gĩs, rĩs, pũs, řũs, řãks, grãs, iřmãks, vařinẽs, padĩrbẽs, pazbėgẽs, tĩlãs, darĩs, matĩs, sakĩs*;

b) kai kurių tvirtapradės šaknies dviskiemenių veiksmazodžių tariamosios nuosakos 3 asm. trumpesnėse lytyse, pvz.: *dĩkt, plĩšt, lũšt, rũkt*.

2. Dviskiemeniai tvirtapradės šaknies veiksmažodžiai trumpesnėse tariamosios nuosakos lytyse turi tvirtagalę priegaidę, pvz.: *aũk̄ca, aũktum, aũkt; bařca, bařtum, bařt; diřp̄ca, diřptum, diřpt; klaũsca, klaũstum, klaũst.*

VOKALIZMAS

Balsių kokybė

§ 15. *a* (kirčiuotas ir nekirčiuotas) Lkm tarmėje yra labiau suužpakalėjęs negu *lk* (toks labiau suužpakalėjęs *a* yra ir visų rytų dzūkų, taip pat kai kurių žadiniųkų tarmėje, pvz., apie Svėdasus). *a* kokybė dar priklauso ir nuo skiemens rūšies: uždaruose skiemenyse *a* yra kiek siauresnis ir dar daugiau suužpakalėjęs negu atviruose, pvz., plg. žodžius *báltas, šáltas, katrás* ir *vásara, ášara, manà.*

§ 16. Nekirčiuotas trumpas *e*³ yra siauresnis, girdimas ne taip aiškiai, kaip kirčiuotas. Toks *e* yra silpniau girdimas už *lk*, šiaurės vakariečių (pvz., apie Šakyną) nekirčiuotą *e*.

§ 17. *i, u* tarmėje yra labiau įtempti ir siauresni negu *lk*. Tarimas įvairiose žodžio pozicijose beveik vienodas, tik nekirčiuotas *u* yra daugiau suužpakalėjęs negu kirčiuotas. Šis skirtumas yra nedidelis, paprastai ausiai vos girdimas.

§ 18. Tarmės *é, o* yra daug platesni negu *lk*. *é* kokybė dar priklauso nuo kirčio — kirčiuotas *é* yra kiek siauresnis, labiau įtemptas negu nekirčiuotas, pvz., plg. žodžius *tévas, dédæ., šémas* ir *dėdi~dėdė, bėri, šėmi*. Šiaurės ir vakarų pakraščiuose tarmės *o* yra šiek tiek siauresnis, pietų ir rytų pakraščiuose — platesnis ir atviresnis negu tarmės centre.

§ 19. Tarmės *ɛl* tariamas panašiai kaip rusų *ɛl*, tik tarmėje, palyginti su rusų *k*, šis *ɛl* yra artimesnis priešakinės eilės balsiams. Toks *ɛl* yra po sukietėjusių priebalsių.

§ 20. Tarimo atžvilgiu *ɛ* yra platesnis negu tarmės *é*. Toks *ɛ* būna po sukietėjusių priebalsių.

Balsių kiekybė

§ 21. Lkm tarmėje balsiai yra ilgi, pusilgiai ir trumpi.

§ 22. Ilgieji tarmės balsiai yra trumpesni negu *lk*, šiaurinių vakarų aukštaičių, vakarų dzūkų. Toks ilgųjų balsių kiekybės laipsnis girdimas visame žaliniųkų plote, Švenčionėlių, Ignalinos apylinkėse.

Ilgesni negu *lk* (arba tokio pat ilgumo) balsiai girdimi tada, kai kalbėtojas stebisi, didžiuojasi, giria, pamėgdžioja, šaukia, erzina... Tokiais atvejais ne tik ilgieji, bet ir trumpieji balsiai dažnai prašoka savo normalaus ilgumo laipsnį (panašios rūšies ilgieji balsiai nebus aptariami).

§ 23. Pusilgius balsius pažįsta visi rytų lietuviai, taip pat žemaičiai, vakarų aukštaičiai ir kt. tarmės. Tačiau balsių pusilgumas, palyginti, pavyzdžiui, rytų lietuvių ir žemaičių tarmės, yra nevienodas. Žemaičių pusilgiai balsiai

³ Apie *œ* žr. 80 §.

yra tik kiek ilgesni už lk trumpuosius ir gerokai trumpesni už rytų lietuvių pusilgius (plg. rytiečių *vī.sas*, *bū.va*. ir žemaičių *vē.sas*, *bō.va*).

Be to, ir pačių rytiečių šnektose pusilgiai balsiai yra nevienodo ilgumo. Pvz., visų rytų dzūkų (Švenčionys, Dūkštas, Rimšė), kai kurių žalininkų plote (Saldutiškis, Kuktiškės, Tauragnai) pusilgiai balsiai yra tariami kiek ilgiau negu kitų rytų lietuvių, esančių toliau į šiaurę ir šiaurės vakarus.

§ 24. Nekirčiuoti ilgieji senieji balsiai (išimti žr. 39 §) yra vienodo ilgumo kaip ir su kirčiu pailgėję senieji trumpieji, t. y. ir vieni, ir kiti yra pusilgiai.

§ 25. Balsius kiekybės atžvilgiu galima suskirstyti taip:

o, é, ε – tik ilgi⁴;

a, e – pusilgiai ir trumpi (išimti žr. 39 §);

i, oi, u – ilgi, pusilgiai ir trumpi.

Trumpieji balsiai

§ 26. Trumpieji *a, e, i, u*, kilę kaip ir lk ir atliepią tuos pačius lk *a, e, i, u*, esti:

1. Nekirčiuoti įvairiose žodžio pozicijose, pvz.:

kopónæ., *kūlatæ*. „kūlimo metas“, *peštū.kas*, *sarmatà*, *šakāla.s*, *žalumi¹nas*, *pelēdas*, *vārnas*, *bāltas*, *jāumas* (dg. gal.; apie žodžio pradžios *a* žr. 41 §);

mestū.vai, *neštū.vai*, *pirkeli¹tæ.*, *runkelū¹tæ.*, *gaūdelat* „suvokti, suprasti“, *asismaūgelas* „užsismaugys“, *trū.ktelas*, *pakārtuoves* „išdykėlius“, *pirštines*, *pū.palaiškes*;

gilumā, *milimi¹s* „girnų dalis“, *palaidini¹s* „polaidis“, *pilāla.*, *rāzgine.s*, *saldū.tiški.s* (miestelis), *valimi¹s* „audeklo kraštas“, *viksvā*, *burōkini.s*, *ginū.tini.s* „nuo, iš Ginučių“, *kirdeikiški¹ni.s* „nuo, iš Kirdeikių“;

budāla. „grybo rūšis“, *brauktuvė¹* „1. prietaisas linams brukti, 2. skląstis durims užkišti“, *kukurū¹zai*, *kupstėlei*, *mažumė¹*, *tru.kumė¹* „trūkumas“, *sa.pulei¹*, *baisumėli.s*, *didumėli.s*, *gražučū.kas*, *mažučū.kas*, *atvaļgnu*, *spruņgnu* „sprangu“.

Nekirčiuotas senasis *i* dar yra *i-* ir priebalsinio kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardžių dg. viet.⁵, pvz.: *akisū*, *ausisū*, *duntisū*, *pirtisū*, *šaknisū*. Trumpas *i* yra ir žodyje *birēt*, *birēja*.

2. Kirčiuoti trumpieji *a, e, i, u* būna šiais atvejais:

a) žodžio gale, pvz.:

kašà, *skarà*, *šakà*, *vagà*, *bašà*, *laukà* „su aukšta, praplikusia kakta“, *margà*, *aukšlās* „žuvies rūšis, dg. gal.“, *mētās*, *ru¹tās*, *balsvās*, *gelsvās*;

mergotēs, *paklotēs*, *virvēs*, *acineštinēs* (plg.: *acineštinēs* „su kraičiu atsineštas“ *paklotēs jau sunešāu* „sunešiojau“), *lininēs*;

aukštī, *baltī*, *sveikī*, *suneštī*, *sumuštī*;

daržū, *lapū*, *miškū*, *takū*, *mažū*, *kraivū*, *laukūs*, *sodūs*, *urvūs*, *melsvūs*, *žalsvūs*;

⁴ Išimti dėl *o* žr. 30 §; apie balsius *ε, oi* žr. „Priebalsių kietinimas“.

⁵ Šalia lyčių su trumpu senuoju *i*, vartojamos ir kontaminacinės lytys: *aki¹sū*, *ausi¹sū*, *dunti¹sū*.

b) tariamosios nuosakos lytyse⁶, pvz.: *kàsċa, làkċa, ràċa, supràsċa; kàstum, làktum, ràstum, supràstum; kàstu.t, làktu.t, ràstu.t, supràstu.t; kàst, làkt, ràst, supràst;*

mèsċa, nèċċa, pèsċa, vèsċa, vèċċa; mèstum, nèċstum, pèċstum, vèċstum, vèċstum; mèstu.t, nèċtu.t, pèċtu.t, vèċtu.t, vèċtu.t; mæst, næšt, pæšt, væst, væšt;

brīsċa, likċa, lipċa, rīsċa, riċċa; brīstum, liktum, lip̄tum, rīstum, riċstum; brīstu.t, liktu.t, lip̄tu.t, rīstu.t, riċtu.t; brīst, likt, lip̄t, rīst, riċt;

lūpċa, mūċċa, skūsċa, prabūsċa; lūptum, mūċstum, skūstum, prabūstum; lūptu.t, mūċstu.t, skūstu.t, prabūstu.t; lūpt, mūċt, skūst, prabūst.

P a s t a b a. Tariamosios nuosakos lytyse *a, e*, atliepia lk *o, é*, kai kuriuose žodžiuose tariami taip pat trumpai, pvz.: *pramākċa* (bet *pramōktum*), *pramākt, šākċa, šāktum, šākt, bēkċa, bēktum, bēkt*. Šalia šių lyčių vartojamos ir lytys su *o, é* (*pramōkċa, šōkċa, bēkċa...*);

c) veikiamosios rūšies būsimosio laiko vyr. g. dalyviuose, pvz.: *kàċu.s, làkċu.s, ràċu.s; bėċu.s, nèċu.s, vėċu.s; brīċu.s, lip̄ċu.s, riċu.s; lūpċu.s, skūċu.s, prabūċu.s;*

d) akimirkos veiksmo veiksmažodžių liepiamosios nuosakos esam.l. vn. ir dg. 2 asm. lytyse⁷, pvz.: *kàstel̄ „kastelki“, làktel̄ „laktelki“; bėstel̄ „bestelki“, lèptel̄ „leptelki“, mèstel̄ „mestelki“, pèstel̄ „pestelki“; niċstel̄ „nikstelki“, riċtel̄ „rikstelki“, rīstel̄ „ristelki“; ėċptel̄ „čiuptelki“, krūstel̄ „krustelki“, sūktel̄ „suktelki“, trūktel̄ „truktelki“;*

e) vienaskiemeniuose žodžiuose, pvz.: *kàs, tàs, kàs „kaski“, šmākšt; bæt, mæs, væs, nè, bēt „beski“, mèĭ „meski“, vēt „veski“; iš, brīs, līs, lip̄ „lipki“, riš „riški“, riĭ „riski“, biz, miċ (išt.); mūš, sūks, lūp „lupki“, sūk „suki“, skūĭ „skuski“, būk, mūk, trūk (išt.).*

§ 27. Trumpas *e*, kirčiuotas ir nekirčiuotas, dar yra:

a) priebalsinio kamieno vn. kilm. ir dg. vard., pvz.: *akmenès, pirtès, rudenès, šutès „vienas užsimojimas, piaunant dalgiu“, širdès, žuvès; iltes, duñtes, pū.snes, riėšutes, ū.snes, liñkmenes;*

b) liepiamosios nuosakos esam. l. dg. 2 asm. lytyse, pvz.: *bartè „barkite“, lip̄tè „lipkite“, metè „meskite“, pasuktè „pasukite“, pirk̄tè „pirkite“, rauntè „raukite“, vetè „veskite“, verptè „verpkite“, mètaitè „mėtykite“, dainuòjite „dainuokite“, šū̄kaute „šūkaukite“, važiuòjite „važiuokite“.*

§ 28. Tvirtapradžiai *a, e, i, u* veiksmažodžių būsimosio laiko 3 asm. lytyse tarmėje yra sutrumpėję iki trumpų ir atliepia lk *o, é, y, ū*. Tokie trumpieji balsiai gali būti kirčiuoti ir nekirčiuoti. Pvz.: *dabàs, kapàs, raudàs, šñurpsàs, tva'ràs „garsiai kalbės“, žebàs; barškès, marmès, pazdès, pasnešès, šuvinès, ša.kinès, vaikštinès; rúnkelas „rankios“, šū̄velas „siuvinès“, suraũkelas „suraukinès“, šaũkelas „šaukinès“; darīs, kapstīs, matīs, pasmazgīs „pasispardys... bėgdamas“, jòdis, láidis „melš“, lòdis; pašūs.*

⁶ 3 asm. ilgesnės lytys tarmėje kirčiuoja galūnę: *kastū, lakiū; mestu, neštū; lip̄tu, rištū; lup̄tu, suk̄tu*.

⁷ Lytys su trumpais šaknies balsiais rodo labai trumpą veiksmo trukmę; lytys su pailgėjusiais balsiais (*kàsteĭ, pèsteĭ, rī.kteĭ, trū.kteĭ*) rodo ilgiau užtrunkantį, intensyvesnį veiksmą. Taip pat ir išiktukai yra su trumpais ir su pailgėjusiais balsiais, pvz.: *kāpt ir kāpt, irūkt ir irū.kt*. Veiksmo trukmė tokia, kaip ir akimirkos veiksmo veiksmažodžių.

a, *e* sutrumpėti turėjo dar prieš *-á>-o*. Kitaip *-á>-o* ir tarmėje kaip ir lk, nes tarmėje kirčiuotas senasis ilgasis *a>o* (žr. 38 §).

§ 29. Trumpieji *-i*, *-u* <*-in*, *-un*, atliepią lk *-e*, *-a*, gali būti kirčiuoti ir nekirčiuoti.

Toks *i* yra:

a) *a*-kam. daiktavardžių vn. viet., pvz.: *berži*, *darži*, *miški*, *lauki*, *raistaluki*, *svirmi*, *krūmi*, *lōbi* „pakalnėje“, *puōdi*, *piēni*, *sviēsti*;

b) *é*-kam. daiktavardžių vn. įn., pvz.: *dalgì* (:dalgæ.), *kaponì*, *mergōtì*, *skarałotì* „skarele“, *skratì* (:skraté „medinis ritinėlis“), *virvì*, *gāguži*, *kūltuvi*, *palūngi*, *runkōvi*, *sta.ralūpi*, *alekniēni* (:Alekna), *dru.teikiēni* (:Drūteika), *petriēni*, *untaniēni*;

c) įvardžiuose *manì*, *tavi*, *savi* (vn. gal.)⁸.

Toks *u* yra *o*-kam. vardažodžių vn. įn., pvz.: *kaktù*, *kruvù*, *nagù* (*nagà*), *mergù*, *plutù*, *sveikatù*, *šakù*, *vapsvù*, *ani'tu* „vyro žmona“, *gābanu* „nedidelis glėbys šieno, šiaudų“, *gānæ.vu* „ganykla“, *nū.garu*, *pāvažu*, *vūōdegu*, *žiēžurbu*, *gerù*, *piktù*, *šlubù*, *drāiskana.tu*, *ski.lētu*, *šakōtu*, *jaunūju* (:jaunōja), *vi.rasnūju* (:vi.rasnēja).

§ 30. Trumpas *o* yra tik žodžiuose *dōsu* „duosiu“, *dōt* „duok, liep. nuos. esam. 1. 2 asm.“. Šie žodžiai su trumpu *o* pasakomi tik su tam tikra intonacija, supykus, pvz.: *aš táu kaip dōsu virvagālù*; *dōsu par pirštùs, kuř káiša.ji*; *dōt jām par nagàs*. Taip pat toks *o* yra priesagoje *-onas*, pvz.: *baišōnas*, *didžōnas* „labai didelis“.

Pusilgiai balsiai

§ 31. Kirčiuotų senųjų trumpųjų balseių pailgėjimas iki pusilgių. Visais kitais atvejais, be aukščiau paminėtų, senieji trumpieji *a*, *e*, *i*, *u* su kirčiu pailgėja iki pusilgių, pvz.: *gālas*, *kalādæ.*, *lāpas*, *pāsaka*, *sāmana*, *māna.*, *tāva.*, *sāva.*, *dāra.*, *kāsa*, *vāra.*, *lākt*, *rāst*, *pādeda*, *pāmeta*, *prākula*, *prāsuka*;

bernēli.s, *klegētai* „iš medžio padarytas tarškaliukas“, *linēlei*, *mēdzei*, *mētinis* (plg. *mētinis* *pařsas*), *svētimas*, *vāst*, *māst*, *nāšt*, *nēdeda*, *nāšuka*, *nācturi* (ir *netū.ri*), *bāšk*, *māšk*, *vāšk*;

gi.mine.s, *gi.řa.s*, *kri.řlas*, *re.ti.mas*, *suki.mas*, *linkmeni.řki.s* *kaltane.ni.řki.s*, *dusuli.ni.s* „su dusuliu“, *pavasari.ni.s*, *peraji.ni.s* „skersinis“, *ki.tas*, *vi.sas*, *ve.nuoli.ki.s*, *dvi.lī.ki.s*, *bri.st*, *li.pt*, *ri.řt*, *kni.sa*, *ri.ta*, *pri.nešæ.*, *pri.pu.tæ.*, *pri.sukæ.*;

bæ.dū.li.s „vargšas“, *pū.sa.*, *ramū.mas* „linksmumas“, *smagū.ri.s*, *vitū.kas* „prietaisas siūlams vyti“, *veltū.vas*, *mažū.ti.s*, *šaurū.ti.s*, *baltučū.kas*, *gražučū.kas*, *lū.pt*, *prabū.st*, *dū.řa*, *tū.ri*, *stū.mja*, *nū.nešæ.*, *sū.glaudæ.*, *sū.metæ.*, *tū.kterk*, *snū.sterk*.

§ 32. Nekirčiuotų senųjų ilgųjų balseių sutrumpėjimas ir dvibalseių *ie*, *uo*⁹ suvienabalsėjimas iki pusilgių. Tarmėje, taip pat ir visame žalininkų plote, nekirčiuoti senieji ilgieji balsiai *a*, *e*, *i*, *u* yra sutrumpėję iki pusilgių¹⁰ ir atliepia lk *o*, *é*, *y*, *ū*. Pvz.: *a.řkabařzdi.s*

⁸ J. Endzelīns. Baltu valodu skajas un formas, Rīgā, 1948, 300 §.

⁹ *uo* suvienabalsėjęs ne visame tarmės plote, dar žr. 35, 52 §.

¹⁰ Išimtį žr. 39 §.

„asiūkliš“, *ba.bū.tæ.*, *biñda.řus* (pavardė), *la.bėli.s* „pakalnėlė“, *tva.rála.~* tvorėlė, *a.řkòs*, *ša.vòs* „platus plyšys, spraga, vn. kilm.“, *tva.ròs*, *gálva.s*, *kaľba.s*, *lázda.s*, *řáka.s*, *bėrřa.*, *krú.ma.*, *náma.*, *dára.*, *lòpa.*, *ráša.*, *řařga.*, *mòřa.* „mažė-jo“, *řòka.*, *vařáva.*;

ge.ři.mas, *ge.řú.kas* „ėriuкас“, *bi.tæ.*, *de.diėnæ.*, *beduònæ.* „badas“, *keve-řònæ.* „nerangus“, *paklòtæ.*, *darřine.s*, *me.li'ne.s*, *kapòne.s*, *lápe.s*, *gelaži.næ.*, *medi.næ.*, *vi'šninæ.*, *káuline.s*, *trú'šine.s* (plg. *trú'šine.s řáke.s* „mėšlui skirtos“), *u.žuoli.ne.s*, *dáræ.*, *gráudæ.*, *nėřæ.*, *praũsæ.*, *snáudæ.*;

baidi.klė., *dvi.li.kæ.* „dvylikta valanda“, *gi.vėnimas*, *kmi.nėlei*, *řėli.na.s* „sėlenos“, *sáli.mas* „išvirta putra iš ruginių miltų“, *řeimi.næla.*, *řú.nagri.bei*, *vi.žála.s*, *vi.ři'nas* „1. labai didelis vyras, 2. netikęs vyras“, *dri.žòm*, *gri.nòm*, *vi.tòm* (ąg. naud., in.), *pali.pėjau*, *pami.lėjau*, *pati.lėjau*;

gru.dai, *ku.lė.*, *kru.velú.tæ.*, *malu.nėli.s*, *ru.kštála.*, *řu.lė.*, *tru.kumė.*, *řlu.gė.*, *žu.klė.*, *ku.řim*, *paždru.tim* „pasistiprinti“, *prizgru.de.láut* „vos-ne-vos prisirinkti ko nors“, *ru.kšte.láut* „rūgštyniauti“.

§ 33. Senasis ilgasis *i* tarmėje be kirčio sutrumpėjo iki pusilgio *ja*-kamienių vardažodžių vn. vard. lytyje, pvz.: *áľksni.s*, *arřkėti.s*, *bařzi.s*, *batvi-nėni.s*, *beržėli.s*, *gegėli.s* „pirmoji pavasario žolė“, *paviėti.s* „pašiūrė malkoms, ūkio padargams sudėti“, *diėdakalni.s* (kalno vardas), *kri.žáľakalni.s* (t. p.), *vidú.vasari.s*, *vidú.že.mi.s*, *baikštėni.s*, *nuožuľnėni.s*, *skrabnėni.s* „greitesnis“, *búľbini.s*, *berži.ni.s*, *káľnini.s* „ant kalno gyvenęs“, *kapeĩkini.s* „vertas kapeikos“, *perni'kšti.s*, *řimėti.s*, *ju.ři'řki.s*, *mu.ři'řki.s* (plg. estų *takijas*, prūsų *rikijis*). Toks *i* yra visų tų rytiečių, kurie netrumpina galūnių.

§ 34. Pusilgiai *a*, *e* dar yra kilę iš nekirčiuotų suvienabalsėjusių *uo*, *ie* ir atliepia tuos pačius lk *uo*, *ie*.

§ 35. *a*. <*uo* yra tik šiaurės vakarų dalyje (Ripaičiai, Varaūčiškė), pvz.: *da.bė.*, *ja.zapú.kas* „Juozukas“, *ka.láľú.kas* ~ kuoleliukas, *kra.pelú.tæ.*, *pa.dėli.s*, *pa.di'næ.*, *ra.ři.mas* (plg. *tas vaľga. ra.ři.mas pú.sbi. de.nòs atájama*), *sa.láli.s*, *ša.kli's* „žiogas“, *va.degi'na* „didelė arba biauři uodega“, *nuša.láva.*, *nuša.klá-va.* (plg. *ša.kli's nuša.kláva.*)¹¹. Kitame tarmės plote nekirčiuotas *uo* yra nepakitęs (žr. 52 §).

§ 36. *e*. <*ie* yra visame tarmės plote (plg. 51 §), pvz.: *ge.dójimas*, *ke.láľú.tæ.* „mažytė kielė“, *le.ptėli.s*, *le.pála.*, *me.gáli.s*, *pe.nėli.s*, *re.řuti'nas*, *re.ki.mas* „riekė“ (plg. *atpjòvæ. duòna.s re.ki.mu.*), *re.ti.mas*, *spe.gi.mas*, *řve.gi-mas*, *pe.nuòtas*, *sne.guòtas*, *sre.guòtas* „žvynuotas“, *ge.dòt*, *me.gòt*, *sle.káut* „rinkti sliokus“, *ře.náut*, *gre.bjaũ*, *re.čaiũ*, *te.šaiũ*.

Toks *e* dar yra:

a) ilgesnėse bendraties lytyse, pvz.: *acimėstæ.* „sumažėti ... apie šaltį“ (plg. *jau šalti.s prádeda acimėstæ.*), *dí'rautæ.* „lūkuriuoti“, *išteřòtæ.* „išpainioti, išvyti... siūlus“, *kramæ.zuòtæ.* „kosėti“, *lupinėtæ.*, *rakinėtæ.* „rakti“ (plg. *ganà akis krapštinetæ.*, *aiķ duntis rakinėtæ.*);

b) sangražinių veiksmazodžių bendratis, šalia lyčių kaip lk (tokias lk lytis daugiausia vartoja jaunesnieji tarmės atstovai), yra vartojama ir su *e*, pvz.: *draski'te.s*, *glaušti'te.s*, *neřòte.s*, *peřòte.s*, *řú'li.te.s*, *řukuòte.s*, *trunki'te.s* „trankytis“, *veřòte.s*;

¹¹ Šie pastarieji du žodžiai su *a* tariami visame tarmės plote.

c) sangražinių veiksmazodžių esamojo ir būsimojo laiko vn. 2 asm. lytyse¹², pvz.: *kapdōje.s*, *krapštinėje.s*, *sukinėje.s*, *šakdōje.s*; *baidīse.s*, *dairīse.s*, *graudīnse.s*, *šukūose.s*, *taisiše.s* „puošiesi“, *važinėse.s*.

§ 37. Pusilgiai *i*, *u* dar yra kilę iš *in*, *un*. Tokie tarmės *i*, *u* atliepia lk:

1. *-i*, *-u* (<*-in*, *-un*), pvz.: *batviniēni.*, *katnāli.*, *meškerīka.ti.*, *pū.zde.ni.*, *viřvagali.*, *berži.ni.*, *drabulī.ni.*, *limī.ni.*, *gri.žai*; *būlbu.*, *baravi.ku.*, *gri.bu.*, *lāpu.*, *piėvu.*, *ruņku.*, *sōdu.*, *veži.mu.*, *brūngu.*, *grāžu.*, *rāmu.*, *suņku.*, *vaišku.*, *padirptu.*, *sunešōtu.*, *trāuki.tu.* (dg. kilm.);

2. *-e*, *-a* (<*-en*, *-an*), pvz.: *brīdi.* „brydę“, *de.diēni.*, *klabāti.* „prastą seną daiktą“, *rōpi.*, *sōpi.*, *veřpati.* „verpimą“, *āžeru.*, *diřvu.*, *dōbilu.*, *kluoniėnu.* „aikštelė prie klojimo, vn. gal.“, *kūltuvu.*, *nāsravu.* „kraujažolę“, *pāmušu.* „pamušalą“, *skiedu.* „skiedrą“, *tėtervinu.*, *vėžu.* „vėžę“, *žāgaru.*, *dukštu.*, *lāibu.*, *drāsku.s*, *gri.bāunu.s*, *mėtu.s*, *re.šutāunu.s*, *še.nāunu.*, *žuvāunu.*

Toks pusilgis *u* dar yra veikiamosios rūšies būtojo dažninio laiko vyr. g. vn. ir dg., o mot. g. dg. dalyvių lytyse (vyr. ir mot. g. dg. lytys yra tos pačios), pvz.: *dari.davu.s*, *jōdavu.s*, *křdgdavu.s*, *kūldavu.s*, *lāugdavu.s*, *li.bdavu.s*, *mū.ždavu.s*, *nārdi.davu.s*, *pi.kšėdavu.s*, *svaidi.davu.s*, *čulbėdavu.*, *kapōdavu.*, *lūmīdi.davu.*, *meřgdavu.*, *na.rėdavu.*, *praūzdavu.*, *raudōdavu.*, *sa.dėdavu.*, *šukūōdavu.*, *žū.davu.* „žuvaudavę“.

Šiose lytyse galūninis tarmės *u* gal bus atsiradęs analogiškai pagal esam. 1. dalyvių lytis: *ainū.s*, *lipū.s*, *spārdū.s*, nes, be šių lyčių, tarmėje vartojamos ir lytys: *bėgdavi.s*, *šōgdavi.s*, *ārdavi.*, *daimūōdavi.*

Ilgieji balsiai

§ 38. Visi kirčiuoti ilgieji balsiai, taip pat tokios kilmės balsiai, kaip 37 §, tarmėje yra ilgi ir atliepia tuos pačius lk balsius, pvz.: *gri.bas*, *kmī.nas*, *kalvarati.nē.* „blogas kelias“, *ma.li.nē.*, *pi.tinē.*, *gri.št*, *ki.st*, *ski.st*, *krū.mas*, *mū.ras*, *saldū.nas*, *daržū.*, *tva.rū.*, *urvū.*, *grū.štas*, *ū.žuolas*, *žū.si.s*, *drū.sus*, *bū.la*, *šū.la*, *ainū.s*, *lipū.s*, *nešū.s*, *drabū.*, *me.gū.* ~ miegą, *ša.kū.* ~ šoką.

Senieji ilgieji *a*, *e* su kirčiu tarmėje kaip ir lk yra virtę *o*, *ė*, pvz.: *dru.smė* || *dru.zmė* „draša“, *dru.tėli.s* „stipruolis“, *kartiėli.s* „rėmuo“, *kirmėlini.s*, *šėkas*, *ču.tēt* „lindėti“, *kugēt* „drebėti nuo šalčio“, *ave.te.nōji.s*, *lōbas* „1. pakalnė, 2. slėnis“, *plōti.s*, *galvōs*, *kapōs*, *lazdōs*, *kuprōtas*, *šakōtas*, *ne.kōt*, *tva.rōt* „garsiai kalbėti“, *ževōt* „bliauti“.

§ 39. Ilgi nekirčiuoti balsiai tarmėje esti ir tokiu atveju, kai jie yra priešpaskutiniame skiemenyje, o galūnė yra trumpa ir kirčiuota. Pvz.: *gri.būs*, *pli.tās*, *vi.šnās*, *ri.kštēs*, *mi.lī*, *nī.ksti*, *pi.ksti*, *ti.lī*; *du.dās*, *ru.kštūnūs*, *su.nūs*, *ka.pūstūs*; *mickėnū* (pavardė, vn. įn.), *dėdi*, *vėžū* „vėžę“, *kazlėnūs* „kazlėkus“, *pašlemėkūs*, *ru.kštėlūs*, *momā* „mama“, *tvorā*, *blogā*, *nedorā*, *storā*, *kokā*, *tokā*, *šokā*, *berņokū*, *janokū* (:Jonas), *kazokū* (:Kazys), *žodžū*, *mergoti*, *pakloti*, *skaraloti* „skarele“, *ažepokl*, *miškeloki* „miškelyje“, *tvarteloki* „tvartelyje“.

Reikia manyti, kad šiuo atveju nekirčiuoti ilgieji balsiai kaip paprastai nesutrumpėjo iki pusilgių dėl kirčio: tariant žodžius su trumpa kirčiuota

¹² Šios lytys tarmėje vartojamos ir su *ie*, žr. 51 §.

galūne, kirčio dalis tenka ir priešpaskutiniam skiemeniui, girdėti lyg ir du kirčiai: vienas galūnėje — stipresnis, ir antras — priešpaskutiniame skiemenyje — silpnesnis. Todėl šiuo atveju nekirčiuoti senieji ilgieji *a*, *e* tarmėje yra virtę *o*, *é*. Tas pats yra ir su *ie* (žr. 51 §).

Tačiau kartais veiksmažodžių lytyse toje pačioje pozicijoje esą senieji ilgieji *a*, *e* nėra virtę *o*, *é*, pvz.: *ažga'žės* „užgožės“, *glama'nės*, *grama'zdās*, *pagla'bās*, *pasiša'kės*, *paja'jās*, *pakæ'psās*, *pame'tės*, *pane'sės*, *pazbe'gės*, *pa-ve'žės*, *pavæ'psās* (taip pat žr. 51 §). Vartojamos lytys ir su *o*, *é*.

§ 40. Tarmės *é* dar yra priešdėlyje *per-*, ir tik tokiu atveju, kai *per-* yra kirčiuotas ir šaknis prasideda balsiu, pvz.: *pé'rais*, *pé'rauks*, *pé'rims*, *pé'ruks* „perrūgs“. Tarmėje dvibalsio pirmasis sandas niekada nesusiaurėja, tačiau šios rūšies žodžiuose rišlioje kalboje abudu sandai suskaldomi, tariama: *pé'-rais*, *pé'-rauks*, *pé'-rims*. Vadinasi, jau čia ne *er*, bet tik balsis *é*, t. y. senasis ilgasis *e* su kirčiu tarmėje visados susiaurėjęs.

Jeigu šaknis prasideda priebalsiu, tada *per-* *e* nesusiaurėja, pvz.: *pé'rdurs*, *pé'rmirks*, *pé'rmiks*, *pé'rsuks*, *pé'rsaks*. Čia dvibalsio *er* sandai nesuskaldomi.

§ 41. Žodžio pradžioje¹³ tarmės *a* atliepia *lk a* arba *e*. Toks nekirčiuotas *a* yra trumpas, kirčiuotas — pusilgis, pvz.: *ašerī's*, *arēli.s*, *ažā*, *alenā*, *aldijā*; *āgla.*, *āpušis*, *āketis*, *āšefus*, *āžeras*, *āža.s*.

§ 42. Trumpas nekirčiuotas *a* atliepia *lk o* žodyje *abuoli's* (bet *a.beļis*).

Apie balsių atliepimus po sukietėjusių priebalsių žr. skyrelį „Priebalsių kietinimas“.

Grynieji dvibalsiai

§ 43. Apie kirčiuotų dvibalsių atskirų sandų kiekybę žr. 7, 8 §.

§ 44. Tvirtagalio *ai*, esančio ne galūnėje, pirmasis komponentas primena labai silpną pūstinį *a* (α). Galūnėje (absoliutinėje ir neabsoliutinėje) šis *a* yra daugiau išpūstas, beveik priartėja prie svėdasiškių α , nors jam ir neprilygsta. Nekerčiuotas *ai* ne galūnėje tariamas kaip *lk*, galūnėje pirmasis komponentas primena α (toks pūstinis α bus žymimas *a*).

§ 45. Tvirtagalio *au*, esančio žodžio viduryje ir galūnėje, pirmasis sandas tariamas su nežymiu *o* atspalviu. Supriešakėjusio *au* pirmasis sandas tarmėje yra be *o* atspalvio. Vakarų dzūkų tarmėje tvirtagalio ir nekirčiuoto *au* pirmasis sandas aiškiai tariamas su *o* atspalviu¹⁴ (*lāūkas*, *rašāū*, *vālgāū*, *rōdāū* Lp).

§ 46. Tarmės *ai*, *au* atliepia *lk ai*, *au* ir yra tos pačios kilmės, pvz.: *āitvaras* „aitvaras“, *māišis* „maišė“, *gālei*, *daīra.s*, *nasraī*, *aimanūot*, *žai-būot*, *kālnais*, *lāpais*; *āudeklas*, *pakāūši.s*, *aūkšti.s*, *palatūks*, *auglū.kas*, *grauži.mas*, *tūnkaut* „dažnai lankytis“, *mōgautis* „norėti ko nors“.

Apie tarmės *ai*, atliepiančią *lk ei* po sukietėjusių *l*, *r*, *s*, *n*, žr. 112 §.

§ 47. Tarmės *ai* atliepia *lk ei* dar žodžio pradžioje, pvz.: *āgastis* „eisenas“, *aiā*, *aīna*; taip pat lytyse su priešdėliais *at-*, *da-*, *pa-*, *pad-*, *par-*, *pra-*¹⁵, pvz.: *ataīna*, *daaīna*, *paaīna*, *padaīna* „tinka, pritinka“, *paraīna* „1. pareina, 2. telpa“, *praaiīna*, *ataišū*, *paaišū*, *praiišū*.

¹³ K. Būga. Kalba ir senovė, K., 1922, 118, 119 psl.; J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, str. 215, 216.

¹⁴ Plg. J. Otrębski. Wschodniolitewskie narzecze twereckie, I, Kraków, 1934, str. 21.

¹⁵ Lytys su priešdėliais *da-*, *pa-*, *pra-* vartojamos ir kontrakcinės, žr. 82 §.

§ 48. *ai* dar yra:

- a) prievėksmiuose: *badai* „rodos“, *kadai* „seniau“;
 b) ištiktukuose: *keburai*, *lapatai*, *tabarai*.

§ 49. Tarmės *ai*, *au* naujai susidarę yra tik žodžio gale. Tokie antriniai *ai*, *au* būna šiais atvejais:

a) veiksmazodžių su bendraties kamiengaliu *o* būtojo kartinio laiko vn. 1 ir 2 asm. trumpesnėse lytyse, pvz.: *balnau*, *išvagau*, *da.vanau*, *dīpanau* „kiurksojau“, *kilau*, *vanau*, *da.vanai*, *dabai* „žiūrėjai“, *kilai*, *me.gai*, *paklai*, *ra.pai*, *žinai*;

b) *o*-kamienių daiktavardžių vn. viet. lytyse būna tik nekirčiuotas, pvz.: *ášara.i*, *dirva.i*, *kákta.i*, *smilga.i*.

§ 50. Tarmės *ie*, *uo* yra tokios pat kilmės, kaip ir *lk*.

§ 51. Tarmės *ie* atliepia *lk ie* kirčiuotą, pvz.: *bulbiéni.s*, *kiémas*, *kiéti.s*, *siéšena*, *paviéti.s*, *riéšutas*, *siéti.s*, ir nekirčiuotą, kai *ie* yra priešpaskutiniame skiemenyje, o paskutinis skiemuo yra trumpas ir kirčiuotas¹⁶, pvz.: *dienà*, *piestà*, *vienà*, *kiemì*, *smiegì*, *šieni*, *barvinieñùs*, *bulbieñùs*, *gre.štieñùs*, *pietùs*, *sriegùs* „žvynus... žuvų“.

Pastaba. Kai kurie žodžiai, kur *ie* yra tokioje pačioje pozicijoje, yra tariami su vienabalsiu, pvz.: *de'nàs* ~ *dienòs* (:dienoti), *ge'dàs* ~ *giedòs*, *me'gàs* ~ *miegòs*, *pare'ies* ~ *parietès* „pariedės“, *pase'kès* ~ *pasiekès* „kiek pasieks“, *pasve'dès* ~ *pasviedès*.

Tarmės *ie* dar atliepia nekirčiuotą *lk ie* sangražinių veiksmazodžių esamojo ir būsimojo laiko vn. 2 asm. lytyse¹⁷, pvz.: *kapòjies*, *ráica.jies*, *šakòjies*, *va.lòjies*, *badinésies*, *nešòsies*, *šukuòsies*, *važinésies*.

§ 52. *uo* atliepia *lk* ir kirčiuotą, ir nekirčiuotą *uo*, pvz.: *uòdas*, *gruòdas*, *undùò*, *sasùò*, *gru.dùòs*, *rugùòs*, *ba.luòs*, *dainùòs*, *duonàla.*, *duobé*, *juodulì's*, *kuodèli.s*, *suolàli.s*, *kuokinét* „vakaruoti“.

Tik šiauriniuose ir vakariniuose tarmės pakraščiuose (žr. 35 §) nekirčiuotas *uo* kartais (nedėsnigai) suvienabalinamas, išskyrus tą patį atvejį, kaip ir *ie*, pvz.: *aštuomì*, *juodà*, *nuogà*, *papušuòù* „mažas koks daiktas, vn. įn.“, *sausuòù* „sausas medis“, *tumsuòù*.

§ 53. *uo* dar yra žodžiuose, atėjusiuose iš *lk* arba iš kitų tarmių. Toks *uo* atliepia *lk* trumpą arba ilgą *o*, pvz.: *agranuòomas*, *akamuòomika*, *bulatuòorija* „ambulatorija“, *kalkuòozas*, *kansarvatuòorija*, *kantuòoras*, *kiluòogramas*, *kiluòometras*, *maluòonu*.

Tarmėje paprastai trumpo *o* (išskyrus 30 §) nėra, tai ir šiuose žodžiuose tik dėl artikuliacijos, dėl lengvesnio tarimo *o* sudvibalinamas (plg. žadininkų *lk* žodžių su *o* tarimą: čia *o* taip pat sudvibalinamas dėl tos pačios priežasties, pvz.: *nuòru*, *šùoku*, *suodèli.s*¹⁸ Rm, Dglš).

Vadinasi, nekirčiuotas *ie* visose Rytų Lietuvos tarmėse suvienabalsėjo. Tuo tarpu su *uo* atsitiko kitaip. Nekirčiuotas *uo* lygia greta su *ie* suvienabalsėjo taip pat visame rytiečių plote, bet be rytų dzūkų. Visoje rytų dzūkų tarmėje ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas *uo* liko nepakitęs.

¹⁶ Kodėl nekirčiuotas *ie* išliko nepakitęs, žr. 39 §.

¹⁷ Šiose lytyse *ie* vartojamas nedėsnigai, plg. 36 § c.

¹⁸ *uo* nėra toks aiškus, kaip senasis *uo*.

ei

§ 54. Tvirtapradžio *ei* pirmasis sandas prieš užpakalinės eilės balsius ir tvirtapradžio ir nekirčiuoto *ei* pirmasis sandas žodžio gale gerokai paplatėja, tariamas su *a* atspalviu, pvz.: *véidas, pačáude.ĩ, išravéj* „pačiaudėjai, išravėjai“.

§ 55. Tarmės *ei* atliepia lk *ei*, esantį ne žodžio pradžioje ir ne po *l, r, s* (rečiau ne po *n, t*) ir yra tokios pat kilmės, pvz.: *kéika, méila., pavéikslas, peĩli.s, šeĩva.s, meilũ.mas, nágutei* „šykštuoliui“, *pamateĩ, atánešeĩ.*

§ 56. Tarmės *ei* atliepia lk *ai* žodžiuose *teĩp, kiteĩp, ši.teĩp*, taip pat žodžio gale po minkšto priebalsio, pvz.: *arkleĩ, peĩlei* (žr. 81 §).

§ 57. *ei* yra ir ilgesnėse (su partikula — *eina.s*) bendraties lytyse, pvz.: *aĩteina.s, darĩteina.s, šluoteina.s, veĩpteina.s*, taip pat įvardžiuose *ášeina.s, tú.jeina.s, abũ.deina.s*, skaitvardyje *dũ.jeina.s* (kitos tarmės turi partikulą *-enos -enai: ášenos, tú.jenos, ášenai, tú.jenai*).

ui

§ 58. Tarmės *ui* atliepia lk *ui* ir yra tos pat kilmės, kaip lk. Šaknies *ui* tarmėje retas. Pvz.: *buĩli.s* „tuščiaviduris augalas“, *kuĩnæ.* „karvė be ragų“, *kuĩnas, luĩši.s* „1. buroko, griežčio šaknies galas prie lapų“ (plg. *pre. luĩša. griėšti.s sũ.vis negardũs*), „2. lūpos neigiama prasme“ (plg. *sustáti.s ir sustáti.s luĩši., i'gei kò máža*); svetimuose žodžiuose: *buĩnas, muĩlas, pribuĩši.s* „atsikėlęs iš kitur“.

§ 59. Žodžio gale *ui* yra kaip lk, pvz.: *dařžui, pášalui, žmógui.*

§ 60. Tvirtapradis *ui* tarmėje dar yra slaviškos kilmės veiksmažodžiuose, pvz.: *a.blũit, kæ.rũit* „važnyčioti“, *garbuĩt* „peikti“, *ratũit* „gelbėti“, *rabũit* „vogti, plėšti“, *pe.lũit.*

Tokias lytis pažįsta visi rytų dzūkai.

oi

§ 61. Šaknies *oi* tarmėje retas. Pasitaiko žodžiuose *póila* „putra“, *koikãla.* „prietaisas, uždedamas ant ratų, smėliui vežti“, *boikãla.* „muštokė“.

§ 62. Naujai susidaręs *oi* yra žodžio gale, sutrumpėjus galūnei, ir būna tik kirčiuotas, pvz.: *galvóĩ, šakóĩ, baltóĩ, žalóĩ, idĩ, anóĩ.*

Mišrieji dvibalsiai

§ 63. Tarmėje yra senieji mišrieji ir naujai susidarę dvibalsiai. Senųjų mišriųjų dvibalsių yra 16, kaip ir lk (jų tarimą plg. 7, 8 §).

um, am

§ 64. Tarmės *um* atliepia lk:

1. *um:* *dũmpla.s, dũmtuve.s, kuĩpi.s, truĩmpas, pumpuráĩ, rumbaĩ;*

2. *am:* *tũmsus, tumsĩ'bæ., kluĩmpu ~ klampu, skuĩmba.*

§ 65. Tarmėje *am* yra naujai susidaręs, sutrumpėjus žodžio galui. Toks *am* yra:

1. Kur pirmasis sandas savo kokybe yra kaip lk. Šis *am* yra kirčiuotas ir nekirčiuotas ir būna šiais atvejais:

a) įvardinių galūnių vn. naud. ir viet., pvz.: *baltám, gerám, tám, anám, ketv.irtám, margam̃, anañ, pinktam̃*;

b) (i)a-kamienių daiktavardžių dg. naud., pvz.: *kelmám, rátam, vi'ram, brólam*;

c) a-kamienių veiksmažodžių tiesioginės nuosakos esam. I. dg. I asm. lytyse, pvz.: *aĩnam, dírbam, nãšam*.

2. Kur pirmasis sandas savo kilme yra senasis ilgasis baltų (ir indoeuropiečių) *a*, tarmėje be kirčio sutrumpėjęs iki pusilgio.

Toks *am* yra:

a) o-kamienių daiktavardžių, būdvardžių, mot. g. dalyvių, kelintinių mot. g. skaitvardžių (visi tik šakninio kirčiavimo) dg. naud., įn. lytyse, pvz.: *bála.m, dířva.m, piěva.m, siěna.m, dířva.núota.m, pu.slėta.m, šakóta.m, bėgunca.m, api.nešta.m, iškúлта.m, dvi'likta.m, pinkđlikta.m*;

b) o-kamienių veiksmažodžių tiesioginės nuosakos esam. I. dg. I asm. lytyse, pvz.: *braũka.m, klaũsa.m, skaĩta.m, bú.va.m, daináva.m, šóka.m*.

§ 66. *am* tarmėje yra svetimuose arba atėjusiuose iš I k žodžiuose, pvz.: *ámžus, ámžinas, kam̃pa.ras, kamšátæ. „kamšatis“*.

un, an

§ 67. Tarmės *un* atliepia I k:

1. *un*: *dúnda, prabuńda, sukruńta, dundėjimas*;

2. *an*: *brúngus, kúnda, lúnda.jđ, rúnka.ja, luńdnus „landus“, kuńtrus, supruńta, suńkus, kuntri'bc., pérkundau*.

§ 68. *an* yra naujai susidaręs dėl galūnių sutrumpėjimo.

Toks *an* esti:

1. Kur pirmasis sandas savo kokybe yra kaip I k. Šis *an* būna:

a) įvardyje *máñ || mán*;

b) vardažodžių vyr. g. vn. il. lytyse, pvz.: *beržañ, klanañ „I. slėnin, 2. balon“, ragañ, baltañ, sausañ, margañ, anañ, katrañ, tañ, dírbaman, iškultañ, iškúloknæ.tan „išlandžiotan“, pinktañ, dešimtañ*;

c) vardažodžių vyr. ir mot. g. dg. il. lytyse, pvz.: *laukuósan, miškuósan, piěva.san, tra.bósan, aukštuósan, žalósan, katruósan, tósan, dírbamuósan, išveštósan, tracuósan, pírmósan*.

2. Kur pirmasis sandas savo kilme yra senasis ilgasis baltų (ir indoeuropiečių) *a*, tarmėje be kirčio sutrumpėjęs iki pusilgio.

Toks *an* yra o-kamienių daiktavardžių, mot. g. dalyvių, kelintinių mot. g. skaitvardžių (visi tik šakninio kirčiavimo) vn. il. lytyse, pvz.: *bála.n, dířva.n, piěva.n, šluóta.n, áfama.n || áfamón, nugenėta.n, padari'ta.n, ve.núolíkta.n, pinkđlíkta.n*.

§ 69. *an* tarmėje yra svetimuose arba atėjusiuose iš I k žodžiuose, pvz.: *ángelas, antiěna || antiěna „antena“, ańtrašas, balańdi.s „balandžio mėnuo“, bándas, kántas, kańta.řus, kantióras, mandalínà, rańkšluosti.s, kamantinėt.*

am, an po sukietėjusių priebalsių žr. 116 § b.

im, in, em, en

§ 70. Tarmės *im, in* atliepia lk:

1. *im, in*: *kimsas* „kelmas, kupstas“, *nurimk, kiimba, zviimba, imtėlei; mint, pint, briinksta, liinksta, kinduri's* (pavardė), *mintuvaži*.

2. *em, en*: *pimpæ, simt, tiimpja, kimpinæ; gi.vintæ, klebnt, miinkas, piinktas, švinčones* „Švenčionys“.

§ 71. Naujai susidaręs *im* yra priebalsinio ir *i*-kamieno daiktavardžių dg. naud. ir įn., pvz.: *akim, akiim, vagim, vagiim, ausim, ausiim, pū.snim*.

§ 72. Naujai susidaręs *in* yra *ia-*, *i-* ir priebalsinio kamieno daiktavardžių vn. il., pvz.: *akiim, ašmeniim, alksnin, gla.biim, peilin, nōsin, pū.snin, rudenim*.

§ 73. Tarmėje *em, en* paprastai yra susidarę nauji. Pirmasis sandas yra senasis ilgasis *e*, tik be kirčio sutrumpėjęs iki pusilgio.

Tokie *em, en* yra:

a) *é*-kamienių daiktavardžių, aukštesniojo laipsnio mot. g. būdvardžių, taip pat būdvardžių su priesaga *-inæ*. vn. il. ir dg. naud. lytyse, pvz.: *puodi'ne.n, paklôte n, žēme.n||žēmēn, kapōne.m, pirštine.m, runkōve.m; juodēsne.n, sunkēsne.n, aukštēsne.m, gerāsne.m; gelaži'ne.n, mōline.n, auks.i'ne.m, vi'štine.m;*

b) *em* dar yra tiesioginės nuosakos būt. k. l. dg. l asm., pvz.: *nēše.m, mū.še.m, tiimpe.m, vēde.m, vēže.m*.

§ 74. *em, en* yra išlikęs žodžiuose su intarpu *m, n*, pvz.: *keimpa, keimša, kreimta, leimpa* „limpa“, *nustēimba, stempa* „stimpa“, *sugleimba; breimda || braimda, geimda, leimda, skreimda || skraimda, smeimga, teimka*; taip pat žodžiuose *ci.mentas, pleimtas, tastameimtas, žemčū'gas*.

ém, ên

§ 75. Šie dvibalsiai yra tik naujai susidarę. *ém* yra *é*-kamienių daiktavardžių ir aukštesniojo mot. g. būdvardžių laipsnio galūninio kirčiavimo dg. naud. ir įn. lytyse, pvz.: *katēm, mažesnēm, baltesnēm, lingvesnēm*.

§ 76. *ên* yra aukščiau paminėtų kalbos dalių vn. il. lytyse, pvz.: *parugēn, pakapēn, pamiškēn, gražesnēn, margesnēn, sta.rasnēn*.

Apie *ém, ên* po sukietėjusių priebalsių žr. 116 §.

§ 77. Mišrieji tarmės dvibalsiai *al, ar, el, er, il, ir, ul, ur* atliepia tuos pačius lk mišriuosius dvibalsius, pvz.: *al'kanas, al'karagi.s* (ežero dalies vardas), *saldū'nas; mār'gint, ka'rklas, var'guoli.s; kēltava* „gyvulys“, *mēl'svas, peltaki's; pabēr'ži.s* „grybo rūšis“, *ve'ŗpatæ, ber'žēli.s; tiltas, pil'kšvas, vil'kaĩ; ir'klas, aždī'r'ži.s* „sukietėjęs“, *pir'kà; kūt'uvvas, ku'lnas, stulpēli.s; pūrtina, pu'ŗvas. kurtini's* „kurčias“.

Tribalsiai

§ 78. Tribalsiai tarmėje reti. Pasitaiko prieviksniuose, liepiamosios nuosakos esam. l. vn. ir dg. 2 asm. lytyse, pvz.: *perdiēn, per'žēim, daimi'oi,-te, šlūoi,-tē, va'žūoi,-te, šuku'oi,-te*.

Svetimuose žodžiuose tribalsiai pasakomi dėl lengvesnio tarimo, pvz.: *bi'omba, bli'omba, pi'ompa, pi'olka, pi'or'peli.s* „portfelis“, *bu'oi'kus*.

Šaknies balsių kaita

§ 79. Tarmėje šaknies balsiai kaitaliojasi kaip ir lk — to paties žodžio lytysė ir giminiškuose žodžiuose. Tik tarmėje šaknies balsių kaita yra dažnai paveikta fonetinių dėsnių, pvz.: *klibì, kù.ba, klibitù.kas; lipì, li.pa, lipì.kai; spirì, spi.ta; sti.ri, sti.rèja.; bèga, be.gòja.; sèdi, sa.dèja.; sukì, sù.ka, sù.kècus; mù.ša, mušeikà; drù.tas, dru.teikà; dienà, de.nèla.; pièva, pe.vèla.; tvorà, va.ràla.; pùodas, pa.dì.næ.; sùolas, sa.làli.s.*

Kombinaciniai balsių dėsniai

Asimiliacija

§ 80. Daugiausia asimiliacijos paveiktas yra balsis *e*. Tarmės *e* prieš kito skiemens vidurinės ir užpakalinės eilės balsius gerokai paplatėja ir yra tariamas su *a* atspalviu. Toks *e* yra trumpas ir pusilgis ir fonetinėje transkripcijoje žymimas *æ*, pvz.: *dæda, gi.væna, væda, bæ.dù.li.s, næšù, mæti.*

Paplatėjęs tarmės *e* yra ir prieš *ε*, *υ* (žr. 19, 20, 116 §), pvz.: *pælé, pælbù.* Taip pat absoliutinėje žodžio galūnėje ir vienaskiemeniuose žodžiuose, pvz.: *nèšæ., mâtæ., runkòvæ., paklòtæ., mæst, væs.*

Tarmės *e*, atliepiančio nekirčiuotą lk *ie* (žr. 36 §), platumas prieš užpakalinės ir vidurinės eilės balsius yra silpnesnis negu aukščiau paminėto *e*. Pvz.: *še.nàuna, re.šutàuna.*

Sukietėję priebalsiai taip pat veikia balsius. Čia balsiai yra pakeičiami net kokybiškai (žr. apie priebalsių kietinimą).

§ 81. Balsių priešakėjimas aprašomajai tarmei, taip pat visiems rytų dzūkams nėra toks būdingas, kaip kitoms tarmėms (pvz., šiaurės vakarų aukštaičių, vidurio aukštaičių ir Mituvos upyno tarmėje).

Visi užpakalinės eilės balsiai po *j* ir kitų minkštųjų priebalsių Lkm, kaip ir visose tarmėse, yra supriešakėję. Tik supriešakėjimo laipsnis čia yra mažesnis negu aukščiau paminėtose tarmėse. Labiausiai supriešakėjęs yra tik *a* dvibalsyje *ai* žodžio galūnėje, pvz.: *bròlei, ki.škei, peilei, svecei, žòdzeis, sùdzeis, kelei.*

Kontrakcija ir elizija

§ 82. Lkm tarmė, palyginti su kitomis tarmėmis, mažiau linkusi kontrahuoti ir pakenčia hiatą, dažniau — *aa*, pvz.: *paa.rèk, paakèk, nepaaina, paailù.* Čia pirmasis *a* girdimas daug silpniau negu antrasis. Tačiau yra ir kontrakcijos bei elizijos pavyzdžių: *kraivàki.s, smailàusi.s, pa.žerè, nèja., nérà, pasilga., pasirstæ., pasiimt, netais* „neateis“, *netnèš, netmùš, necùks, neždèks* „neuždegs“, *nežmi.k* „neužmiki“, *ñàugi* „negi“, *pař* „paarki“, *priseis.*

§ 83. Balsių išspraudimas tarmėje — retas reiškinys. Sutikta žodžiuose: *ali.ksnì.s, giminázija, želekti.s* „žaltys“.

§ 84. Balsių pridėjimo pavyzdys rastas tik vienas — *iškalà* „žydų maldykla“.

§ 85. Balsių iškritimas — dažnesnis reiškinys, pvz.: *kalnei, kèlne.s, šulmà* „šilima“, *šulni.s, nežnaù.* Nėkirčiuotos sangražos dalelytės *si i* visuomet iškren-

ta, išskyrus tą atvejį, kada žodžio šaknis prasideda *s, š, z, ž*, pvz.: *nesnōri*, *nesmōka.*, *paždzaũga*, *pasne.šēja.*, *paskēla.*, *paždīrba.*

§ 86 Balsių nukritimas rastas tik svetimuose tarmei žodžiuose, pvz.: *dekalūonas* „odekolonas“, *kardijōnas*, *liekstrikas* „elektra“, *levenōfus* „elementorius“, *tamabi'lus* „automobilis“, *nastazā* „Anastazija“, *zabeļā* „Izabelė“.

KONSONANTIZMAS

§ 87. *b, p, t, g, k, l, m, n, r, s, š, z, ž, j, v* tariami kaip *lk*, atliepia tuos pačius *lk* priebalsius ir yra tos pat kilmės, kaip *lk* (dėl *l, m, n, r*, sudarančių antrąjį mišriojo dvibalsio tvirtagalį sandą, tarimo žr. 8 §), pvz.: *pabaigā*, *pākula.s*, *dū.ras* „durys“, *takēli.s*, *giřā*, *kēlmas*, *lāpai*, *namaž*, *ramū.mas*, *sāmana.s*, *šalnā*, *zaũni.t*, *žvirgždas*, *ja.ji.mas*, *vařgas*.

§ 88. *n*, esantis prieš gomurinius *k, g*, virsta liežuvio užpakaliniu (gomuriniu), pvz.: *lūngas*, *duņksti.s* „stogas“, *ingrū.šti.s* „kamštis“, *žvingā*, *suņkei*, *pinkī*.

§ 89. *f, ch, h* tarmėje yra nauji, sutinkami tik svetimose kilmės žodžiuose, pvz.: *fābricas*, *faniēra*, *felče.ri.s*, *fierma*, *fāntas*, *filasūofas*, *frūontas*, *fūorma*, *fartafijōnas*, *fūoteli.s*; *chalōtas*, *charākta.fus*, *chūoras*, *chari.stas*, *kalchūozas* | *chalchūozas*; *hiērbas*, *himnas*.

Šiuos žodžius su *f, ch, h* taria tik jaunesnieji tarmės atstovai, o senesnieji *f, ch, h* pakeičia *p, k, g*.

Afrikatos

§ 90. Afrikatos *c, dz, č, dž* tariamos taip, kaip ir *lk*.

§ 91. Tarmės *c* atliepia *lk c* ir yra tokios pat kilmės, kaip *lk*.

Toks *c* esti:

a) garsažodžiuose ir iš jų padarytuose veiksmažodžiuose, pvz.: *cākt*, *cīnkt*, *ciñ*, *cvāņpt*, *cīnktelt*, *ci.pint*, *ci.pšēt*, *cvāņktelt*;

b) svetimuose žodžiuose, pvz.: *cāgla.*, *cařkva.*, *caņtna.ri.s*, *cigōras*, *ci.nas*, *cinamūonas*, *ci.mentas*, *ingelčā* „angliška liga“, *kancilārija*, *matūociklas*.

§ 92. *c* dar gali būti kilusi:

a) iš *t+s*: *pāc*, *aci.gula.*, *aci.nešā.*, *aci.sukā.*, *acmaūki.s*, *aciraīti.s*;

b) iš *d+s*: *ka cū.kas* „kad sukasi“, *ka cāka.* „kad sāko“, *ka caūsa* „kad saūsa“.

§ 93. Tarmės *c* atliepia *lk č* ir yra tokios pat kilmės, kaip *lk č*, pvz.: *akēca.s*, *ažū.pincei* „kulnys“, *pūncei*, *aleknī.ča*, *dru.teiki.ča*, *mergōcū.*, *pačū*, *pirčū*, *guļšcas*, *supūncāvau* „supančiojau“, *mācaū*, *skaičāū*, *varčāū*, *aīca*, *dai.nūcā*, *gū.lunču* „gulinėčiu, vn. in.“, *šōkuncū*, *arčāū*, *balčāū*, *graīcāū*, *nemačōm*.

§ 94. Pavardėse su priesagomis *-nsk-* ir *-ausk-* tarmės *c* atliepia *lk s*, pvz.: *škleņckas*, *skardiņckas*, *baranaūckas*, *gimžaūckas*.

§ 95. Tarmės *č* atliepia *lk č* ir yra tokios pat kilmės. Toks *č* esti:

a) garsažodžiuose ir iš jų padarytuose žodžiuose, pvz.: *čāukšt*, *čākt*, *čirik*, *čirkšt*, *čūl*, *čūži-čūži*, *čū.ča.*, *ča.pšēt*, *čāukštelt*, *čérkštelt*, *čēkštelt*, *čirškēt*, *čēžēt*, *čīnktelt*, *čū.lint* „prižiūrėti“, *čū.pa.tis* „krapštinėtis“, *čūrkštelt*, *čečelākas* (vartojama, kalbant apie vaikus: linksmi, judrūs), *čūplā* „apsileidęs, nerangus“,

čurkšlī's, čaudulī's, čulmī.kas „žindukas“. Taip pat žodžiuose činčī.bæ.ras „vaistų žolė“, ča.brālei, čemetus „kas nors kartaus“, čuókæ „apykvailis“, lapuóci.s „lapuotis miškas“;

b) pavardėse, pvz.: čivī.là, činčikas, čeberákas;

c) svetimuose žodžiuose, pvz.: bačkà, četveřgas, čėrkà, čepelnī.kas, čeve-ri.kas, čebátai, čėdas, česnákas, čigū.nas, kačėrgà, mđčekà, pali.čà „plūgo dalis“, pėčūs, peču.rála. „krosnies dalis“, ta.bli.čà, viñčus;

d) dėl asimiliacijos, pvz.: aukščaũ, náščei „prietaisas dviem kibiramams nešti“, nėšča (tar. nuos. vn. I asm.), ū.šcu (t. p.), paukščū.kas, šaukščū.kas, samani.kššus „vieta, kur samanos auga“, viřkšča.s.

§ 96. Tarmės dz atliepia lk dz ir yra tokios pat kilmės. Toks dz esti garsažodžiuose ir iš jų padarytuose veiksmazodžiuose, pvz.: dzañkt, dzĩnt, dziñ, dziþ, dzi.ru.-dzi.ru. „garsas, girdimas piaunant“, dzuópt (paukštėli.s su snapu dzuópt ruñka.n), dzánktela.t, dziñblint, dzi.rint, dzinksėt „skambėti, žvangėti“, dzingulúot, dzubint „iš lengvo bėgti“, dzuopsėt „lesinėti“.

§ 97. dz dar gali būti kilusi:

a) iš d + z: ka dzaũka „kad tempia“, ka dziñbja „kad zvimbja“, ka dziřbja „kad zirbia“;

b) iš t + z: adzi.ža, adziřbja, adzviñbja.

§ 98. Tarmės dz atliepia lk dž ir yra tokios pat kilmės, kaip lk dž, pvz.: dzaũkšmas, džovæ. „džiova“, dža.vint, džusnà, džuvėsei, briedžu., didžũju..

§ 99. Tarmės dž atliepia lk dž ir yra tokios pat kilmės. Tokia dž esti:

a) garsažodžiuose ir iš jų padarytuose veiksmazodžiuose, pvz.: džàkt, džĩnt, džĩrkšt, džũkt, džĩrgint, džĩnktelt, džũ.ktelt;

b) svetimuose žodžiuose, pvz.: džañgai „žvaguliai“;

c) dėl asimiliacijos, pvz.: žvaĩgždžu., bergždžà, aždžũ.vi., išdžũs.

Priebalsių junginiai su j

bj, pj, mj, vj

§ 100. Šiuose junginiuose j yra išlikęs prieš užpakalinės eilės balsius įvairiose žodžio pozicijose, pvz.: bjaurūs, labjaũ, la.bjaũ „truputį į pakalnę“, pabjũ.ra., gũlbju., pjáuna, spjáuna, kuñpju., le.pjaũ, lipjaũ, lupjaũ, kvėpja, pápela.pju. „palėpių“, lãpju., rupjeĩ (prie.v.), dũ.mja, stũ.mja, ja.mjaũ „ėmiau“, sėmjau, ramjaũ, žėmjũ., kãrvju., kiřvju., kãlvju., le.žũ.vju., mđvjuau.

Šiuos junginius su j dažniau ištaria senesnieji tarmės atstovai, jaunesnieji dažnai pasako be j.

Kombinaciniai priebalsių dėsniai

Asimiliacija

Priebalsių minkštinimas

§ 101. Suminkštėję priebalsiai Lkm tarmėje, kaip ir kitose tarmėse, yra prieš priešakinės eilės ir supriešakėjusius balsius, pvz.: bæ.gũ.nas, kũ.bilas, piestà, pabařzãi.s „1. kaip lk, 2. dalgio dalis“, puši.næ., sičkšta, zifbinũ.kas

„vėjo malūnėlis“, *šibuti's* „1. kaip lk, 2. smulkios malkos“, *raizgalin̄a*. „pinučių tvora“, *ti.ti'kšti.s* „rytinis ... pienas“, *pušauji.s* „juosmuo“, *palū'ia*. „liūtis“, *žobas*, *bulbieniūs*, *gre.štieñūs*.

§ 102. Visi priebalsiai, stovį prieš minėtus balsius, yra minkšti (išskyrus *k, g*). Minkščiausias tas, kur stovi prieš pat priešakinės eilės ar supriešakėjusį balsį, pvz.: *bež'i'nas*, *ki'vėli.s*, *kupš'tėlei*, *alks'ndkas*, *pi'tščū.kas*, *žvi'tb-lū.kas*.

§ 103. Priebalsiai *k, g* yra minkšti tik tokiu atveju, kai jie stovi betarpiškai prieš priešakinės eilės ar supriešakėjusį balsį, pvz.: *akis*, *ki'vi.s*, *traūka* „geria“, *ki'tina*, *gi'ra*, *rugei*, *asisagōji.s* „užsisagstęs“.

§ 104. Priešdėlėtų žodžių pirmojo komponento priebalsis, esąs prieš antrojo komponento minkštą priebalsį, tariamas ir minkštai, ir kietai, pvz.: *ažnāšt* || *ažnāšt*, *ažvāšt* || *ažvāšt*, *pari'st* || *pari'st*, *adbi'pt* || *adbi'pt*, *iñkēlt* || *inkēlt*.

§ 105. Minkštai tariami priebalsiai žodžio gale, išnykus priešakinės eilės balsiams arba *j*, šiais atvejais¹⁹:

a) bendraties galūnės *t*, pvz.: *ai't*, *ari*, *dainuōi*, *šauk'i*;

b) esam. l. mot. g. dalyvių galinis *t*, pvz., *audžuñt* „audžianti“, *pjaunuñt* „piaunanti“, *ravjuñt* „ravinti“, *rauduñt* „raudanti“;

c) esam. l. padalyvių galinis *t*, pvz.: *afuni*, *kráununi*, *li.puni*, *še.náununi*;

d) liepiamosios nuosakos esam. l. lyčių galiniai priebalsiai (išskyrus *k, m* kartais *p, n, t*), pvz.: *aññ* „eiki“, *bañ* „barki“, *grauñ* „griauki“, *gul* „gulki“, *iās* „leski“, *něš* „neški“, *vėi* „veski“;

e) geidžiamosios nuosakos lyčių su priešdėliu *te-* galiniai priebalsiai (išskyrus *k, p, m*), pvz.: *tegeñ* „tegeria“, *teněš* „teneša“, *tešil* „tešyla“, *tevėi* „teveda“;

f) priešdėlėtųjų veiksmažodžių būtojo kartinio laiko trumpesnių lyčių galiniai priebalsiai, pvz.: *ažū.kas* „užkasė“, *ažū.nes* „užnešė“, *nū.vėi* „nuvedė“, *sū.ris* „surišo“, *sū.las* „sulesė“;

g) ištiktukuose, pvz.: *bidz*, *klēsī*, *sāsī*, *šāsī*;

h) asmeninio įvardžio vn. naud. lytyje *māñ*;

i) prieveiksmyje *vašič* „čia“;

j) žodžiuose *gál*, *deñ*, *pakdñl*, *tđl*, *vėl*.

Priebalsių kietinimas

§ 106. Priebalsiai aprašomojoje tarmėje, kaip lk ir kitose tarmėse, yra kieti prieš užpakalinės eilės balsius, pvz.: *lāpas*, *pāsaka*, *ratėli.s*, *tākas*, *ba.liūja*, *vagōja*.

§ 107. Taip pat priebalsiai yra sukietėję prieš lk *e, é, -e* (<-é'n), *-e* (<-e'n) ir prieš *e* dvibalsyje *ei*.

Lietuvių kalbos tarmėse vieni priebalsiai kietinami dėsningai, kitų priebalsių kietinimas esti sporadiškas. Dėsningai kietinamas *l* dzūkų, vidurio ir rytų aukštaičių tarmėse. Priebalsiai *b, d, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž* tarmėse gali būti kietinami arba dėsningai, arba sporadiškai. Intensyviausiai šie priebalsiai kietinami dzūkų šnektose.

¹⁹ a-c, f-i atvejo galiniai priebalsiai gali būti ir kieti.

§ 108. Vakarų dzūkuose priebalsių kietinimas yra stipresnis negu rytų dzūkų tarmėse. Čia dėsningo priebalsių kietinimo plote²⁰ prieš aukščiau minėtus lk balsius kietinami *l, r²¹, s, š, ž* (dėsningai), pvz.: *sasūle, reka, šāšatas, žamaicis, žāmė* Lp, Mrc ir *b, v, d, t, m, n* (sporadiškai), pvz.: *bėga, kārve, vėjas, mėšlas, mėgo, nēr*. Taip pat šiame plote dėsningai kietinami *r, s, š, ž* < *rj *sj *šj *žj; *c, dz* < *tj, *dj, pvz.: *geraū, šaudas, žoci's, gē'ra, važā'vo, žū'rau, gri'sū, cā, dzaūksmas*.

§ 109. Rytų dzūkų tarmės plotą priebalsių depalatalizacijos atžvilgiu galima suskirstyti į dvi dalis — pietų ir šiaurės. Pietų daliai priklauso ir Lkm tarmė. Šioje dalyje priebalsiai kietinami mažiau negu šiaurėje. Čia prieš minėtus lk balsius dėsningai kietinami *l, r, s* ir sporadiškai — *d, t, n, c, z*. Pradedant Daugėliškio apylinkėmis ir einant į šiaurę, dėsningai kietinami *l, r, s, d, t, n, c, z*. Tverėčiaus tarmėje dėsningai kietinami ir *b, m, p, v*, pvz.: *bėgu, pazbėgi* „pasibėgė“, *pamelināva*, *pėdas, vėda*. Daugėliškio apylinkėse *b, m* kietinami sporadiškai.

§ 110. Rytų lietuviai *l, r, s* dėsningai kietina dar Kuktiškių, Tauragnų, Sudeikių šnektose. Kitur *r, s, d, t, n* kietina sporadiškai.

Sukietėję priebalsiai kokybiškai pakeičia po jų einančius priešakinės eilės balsius: šie balsiai gerokai paplatėja ir virsta arba užpakalinės eilės, arba suužpakalėjusiais balsiais. Balsių paplatėjimo laipsnis įvairiose žodžio pozicijose (ir įvairiose šnektose) yra nevienodas.

§ 111. Po sukietėjusių *l, r, s* prieš lk *e* pietinėje rytų dzūkų dalyje gali būti:

a) *a* trumpas, atliepiąs lk trumpą *e* (žr. 26 §), pvz.: *pelanaī, gelaži.ni.s, ladi.ni.s, lakōja, lasinėja, gérklas, pelās, varlās* (dg. gal.), *pāla, varla* (vn. šauksm.); *dukralās, dvaralūs, giralās, drabulė, grabæ.staī, ragėi; sani'stæ, sasiū, sani;*

b) *a* pusilgis, atliepiąs lk ilgą *e* (žr. 31 §)²², pvz.: *lādas, lāsals, kra.slāli.s, pilāla., suolāli.s, šalāla., geraldāni.s, graželāni.s, slidelāni.s; dukrāla., dvarāli.s, girāla., rātas~rētas; balsāli.s, sasāla., sānas, skalsāni.s, sākmas*.

§ 112. Dvibalsio *ei* pirmasis sandas po sukietėjusio priebalsio taip pat suužpakalėja — *ai*, pvz.: *laidi.mas, paslāidi.s* „išdykęs“, *pušēlai, tra.bēlai; raīkalas, paraīs, raīka; sailū'nas, sāila.s, pū.sai* (plg. 47 §).

§ 113. Tokioje pačioje pozicijoje ir pietų dzūkų tarmėje lk *e* > *a*²³, pvz.: *pelanaī, ladzimis, lakōc || lakōc* Jsk, Drsk, Mrk, Dn, Al, Sm, Lpn; *sāulagružė, prilasa* Kn, Pnš; *avelās, galvelās, lupelās, mergēla, moterēla, rū'tela* Vs, Lp; *kelā'lis, valā'le; dukrā'le, girā'le; sā'nas, sasā'le, lāisk, nuslāido* (ten pat).

²⁰ Dėsningo priebalsių kietinimo plotas vakaruose prasideda nuo linijos Galadusys — vakarinė Lazdijų pusė — Krosna, apima Veisiejų, Leipalingio apylinkes, siekia Marcinkonis. Kitur vakarų dzūkuose minėti priebalsiai kietinami sporadiškai.

²¹ *r* šiame plote dar kietinamas ir prieš lk *i, y, -i* (< -in), pvz.: *rotksmas, rukšitė, kōrv*.

²² Daiktavardžių su priesaga *-eli.s* ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių lytys yra vartojamos ir su minkštu *s*, pvz.: *balsēli.s, skalsēsni.s*.

²³ Kiekybės laipsnį rodo transkripcijos ženklas.

§ 114. Vidurio ir rytų aukštaičių tarmėse po sukietėjusio priebalsio lk $e > a$, pvz.: *lādas, lāka, lāsa, avelās, kaulās, žolās, sāula, vafla* Pn, Btr, Sp, Ktv, Prv, Lbn, Žsl, Bbl.

§ 115. Šiaurinėje rytų dzūkų dalyje balsio kokybė po sukietėjusio priebalsio priklauso nuo kirčio ir nuo pozicijos žodyje:

a) *a* atliepia nekirčiuotą ir žodžio gale kirčiuotą lk *e*, pvz.: *pelanaī, ladi.ni.s, gegutāla, varnāla, avelās, lu.pelās* Dglš, Bržn, Rm;

b) *e* atliepia žodžio viduryje kirčiuotą lk *e*, pvz.: *lēdas, kuolēli.s, lēka; dvarēli.s, rētas; sēnina* „senystė“, *sēni* „sensta“, *nuslēidē, lēidzas* (ten pat).

§ 116. Po sukietėjusių *l, r, s* prieš lk *é* Lkm tarmėje gali būti:

a) *ε*, atliepiąs kirčiuotą lk *é* (žr. 38 §), pvz.: *lēla., pu.slē, galēsi; rēksmas, turēja., rēka.; sēkla, sēli.na.s, sēklus, pakasē* „prie Pakaso ežero“, *sēdi, sēmā..*

Dvibalsyje yra *em, en*, pvz.: *pelem, pu.slem, pabarēm; gerklēn, ža.lēn, pabarēn, pakasēn* (žr. 75 §);

b) *a.*, atliepiąs nekirčiuotą lk *é* (žr. 32 §), pvz.: *aguonāla., du.dāla.s; ra.ki.mas, ra.ksmi's; sa.klalās, sa.dējau.*

Dvibalsyje yra *a.m, a.n*, pvz.: *aguonāla.m, puščāla.m, kāla.m* ~ *kālēm, kepū.ra.m, dūr.ra.m* ~ *dūrēm, kū.ra.m* ~ *kūrēm; pu.sa.m, kās.a.m* || *kāse.m* ~ *kasēm.*

§ 117. Kitose rytų dzūkų šnektose ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje yra *ε*, pvz.: *ku.lējas, velējatie* „skalbimo laikas“, *velēna, gerklē, sanāle, žemāle* Prd, Dt, Jn, Dglš, Bržn, Rm, *ažuskijēle, ažužijēle* Dt; *rēka, rēkaū; sēsuos, sēdėjau* (ten pat).

Adutiškio apylinkėse²⁴ toje pačioje pozicijoje yra *a*, pvz.: *klācis, palāpā, nū.la'kā, mēla, žē'rāc* „žerėti“, *gā'ra* ~ *gērē; pana'sā* ~ *panosē, ilsācies* „ilsėtis“, *i.ždvā'sa.*

§ 118. Pietų dzūkų tarmėje po sukietėjusio priebalsio lk $é > e$ (ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas), pvz.: *audeklēlis, maudzi'klē, mi'lētau, lantžele, ropāle, ādgulē* Jsk, Drsk, Vlk; *rēka, turētau, dukrā'le, kepūre* Lp, Vs, Lzd, Mrc; *sēmē, sēdzi, sēklā'le* (ten pat).

§ 119. Rytų lietuvių tarmėse lk balsio *é* kokybė priklauso nuo kirčio ir nuo pozicijos žodyje:

1. Kirčiuotoje pozicijoje žodžio viduryje visose šnektose yra *ε*, pvz.: *kve.tkelēli.s, ski.lētas, gaiēsi* Rg, Dbk, Zr, Ds, Stl, Vr, *galėje, tilēl* Šd, *čivilēl's* „vyturēlis“ Všk.

Žodžio gale vienur (Zarasai, Stelmužė, Aviliai, Imbradas, Šeduva, Pavalys, Musninkai, Užblendžiai) kirčiuotoje pozicijoje yra *ε*, pvz.: *pelē, varlē* Msnk, Užb, *lelē, varlē* Zr, Imbr.

Kitose rytų šnektose toje pačioje žodžio pozicijoje po kieto priebalsio yra *a* pvz.: *la.lā., ski.lā., varlā.s* Aln, Dbk, Ant, Ds, Vr, *negalā.s, nemi.lā.s* Aln, *ve.ti.klā.* Ds.

2. Nekirčiuotoje žodžio pozicijoje rytų aukštaičių šnektose lk *é* atliepia *a* (išskyrus šiaurės vakarų šnektas²⁵), pvz.: *glā.bi's, pla.š'i.kas, pla.vē.* Aln, Kk, Dbk, Sdk, *ba.bāla., apipi'lā.* Aln, *rāplās, žirklas* (dg. vard.) Rg.

²⁴ Adutiškio tarmėje yra išlikę senieji ilgieji *a, e* ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje, pvz.: *nā'ras, ša'kinē'jau, nā'ra.*

²⁵ Šiaurės vakarų šnektose po kieto priebalsio lk $é > e$, pvz.: *nū.leke* Šd, *nū.pleše* Psv, *leki.ms, óbeles* Pšv.

§ 120. Po *l, r, s* prieš *lk -e* (<-*é'n*) Lkm, taip pat visi rytų ir pietų dzūkai turi *-bi* (žr. 29 §), pvz.: *dirvelbì, pušelbì, sáulbi, viršū.nelbì, žolbì, kepūrò, pábarbì* ~ *pábare, gírnapusbì, pákasbì; dzienelbì, gérklibì, svoculbì, žurkštèlbì* hibr. Vrn, Rdm, Lpn, Mrk, Mrc ir kt.

§ 121. Rytų lietuvių tarmėse *lk-e* (<-*é'n*) vienur atliepia kaip ir dzūkuose *-bi*, kitur *-u*, pvz.: *skaralbì, vi.telbì* Kk, *mergelò, žolbì* Ds; *aželbì* || *aželù, de.nelbì* || *de.nelù, pa.di.nelbì* || *pa.di.nelù* Sdk, *pelù, sáulu, di.delu* Rg, *širdalù* Skp, Pnd.

§ 122. Vidurio aukštaičių šnektose po sukietėjusio *l lk -e* (<-*é'n*) atliepia *-a*, pvz.: *ailà, kaulà, ugnelà* Pn, Btr, Jzn, Ktv, Žsl, Bbl.

§ 123. Po sukietėjusių *l, r, s* prieš *lk -e* (<-*e'n*) Lkm, taip pat visų dzūkų tarmėje yra *-bi*. (žr. 19, 37 § b), pvz.: *pušalbi, runkálbi, skarálbi, upálbi, acigù.lbi.s*²⁶; *kepù.rbi., pòžerbi.* „paežerė“, *vòverbi., žágribi.; pù.sbi., rù-damæ.sbi.* „rudmėse“; *gérklibi., martálbi., kepùrbi., pùsbi.* (ten pat, žr. 120 §).

§ 124. Rytų lietuvių tarmėse *lk -e* (<-*e'n*) atliepia *-bi* ir *-u*, pvz.: *abi.šalbi., skarálbi.* Adm, *tatù.lbi., žòlbi.* Ds, *pálbi.* || *pálu.* Msnk, *sáulbi.* || *sáulu.* Sdk, *sáulu, žòlu* Ssk, Ld.

§ 125. Šiaurės vakarų šnektose *lk -e* (<-*e'n*) po *l* atliepia *-e*, pvz.: *giràle, grometìle, širdàle* Šd, *žòle, di.dele* Psv, *moki.kle, sù.le* Pšv.

§ 126. Vidurio aukštaičių šnektose *lk -e* (<-*e'n*) atliepia *-a*, pvz.: *káulla, di.dela* Lbn, Krn. Arčiau rytų aukštaičių – atliepia *-u, -bi*, pvz.: *pálbi, varbi* Žsl, *kumálu, pálu* Plm.

§ 127. Lkm, taip pat ir kitose tarmėse yra žodžių, kur *l* prieš *lk e, é* išlieka minkštas, pvz.: *aplæ.paùsi.s, blevi.za, klévas*²⁷, *kazlénas* „kazlėkas“, *klegáitai, klebátas* „netikęs koks daiktas“, *kléiva, lékštæ., levenòtòrus, lepsà, lérva* „nerangus“, *meletà* „kur greitai kalba“, *peležírnei, sáulegru.di.s, šlèiva, klegét, klepsét, klebìnt, kleipt, lebèdi.t* „ką nors prastai dirbti“, *lépt* „vysti“, *lervòt* „šliaužti, negražiai eiti“, *lelòt* „su triukšmu varyti“, *léptert, plépint* „ilgai virti“, *pleškét* „smarkiai degti“, *sulepòt* (plg. *bèt sulepòja. sulepòja. táštu., tik sulepòja. múru., tai ir gřù.va*), *klèst* (išt.).

Taip pat *l* lieka minkštas ir svetimuose žodžiuose, pvz.: *blèkà, klæckai, klèmkà* „durų rankena“, *klètkà* (plg. *suknàla. su klètkam* „languota“), *leikà, lèmpà.*

Pašvitinio apylinkėse *l* nekietėja prieš *lk e* aukštėlesniojo laipsnio būdvardžių priesagoje, pvz.: *gerelèseñš, maželèseñš.*

§ 128. Ir pietinėje, ir šiaurinėje rytų dzūkų dalyje priebalsiai *r, s* dažniausiai lieka minkšti būtojo kartinio laiko veikiamosios rūšies vn. ir dg. vard., pvz.: *bári.s, dūri.s, dári.s, géri.s, óri.s, kási.s, klaùsi.s, praùsi.s.* Čia, greičiausiai, *r, s* tariama minkštai pagal analogiškas lytis (*bù.vi.s, dauži.s, máti.s*); kartais pasakoma ir su kietais *r, s*: *dūrbi.s, šėrbi.s, kásbi.s.*

²⁶ Po *r, s* šiose lytyse žr. 128 §.

²⁷ Žodžių *kievas* ir *lepis* formų su kietu *l* tarmėse nesutikta.

n, t

§ 129. Priebalsiai *n, t* Lkm tarmėje ir visoje pietinėje rytų dzūkų dalyje kietėja tik dėl kietinamų (*l, s*) priebalsių įtakos²⁸, pvz.:

a) po *l*: *balnāli.s, katnāli.s, kulnāli.s, pakalnā., balnōi, detnōi, kálnoi, švetnāsna.; patīlta., viltāli.s, šaltākšni.s, baltāsna., šaltāsna.;*

b) po *s*: *baltāsna., gerāsna., gražāsna., juodāsna., mažesnōi, pla.nesnōi, tumsasnōi* (vn. įn.); *mergi'sta., nuogali'sta.* „nėra kuo apsirengti“, *sani'sta., stabulė, stabū'klas, tarni'sta., tekėsta.s, ubagi'sta., ženi'sta., žma.gi'sta.*

Po *r* rastas tik vienas žodis *girtāsni.s*. Šiaip *n, t* po *r* pietinėje rytų dzūkų dalyje nekietinami, pvz.: *burnāla., girnāla.s, pirtāla.*

c, d, z

§ 130. Priebalsiai *c, d, z* pietinėje rytų dzūkų dalyje kietinami tik keliuose žodžiuose, pvz.: *cañtna.ri.s, cėrus* „caras“, *grū.ca., bizda.lė, zėbja* „cypia“ (plg. *gerklė zėbja*), *zirzēt, zirzās~zirzės.*

§ 131. Priebalsiai *t, d, n, c, z* dėsningai kietinami rytų dzūkų šiaurinėje dalyje (žr. 109 §), pvz.: *sėne, svirnėli.s, dū.kteres* „dukterys“, *nukintė* „nukentėjo“, *cėrus, cėberas* „kubilas“, *dėde, rū.deña., zirzākli.s, zirzė* „zirzėjo“.

§ 132. Priebalsių depalatalizacijos atvejų yra randama ir lietuviškose BTSR salose, pvz.: *brolā'lis, šalā'le, giesmā'le, lakō'ja, láisk* Zt, Rmšk, Pls, Grv; *rā'tu's* „reti“, *brėslava* „Brėslava“ Jdl, *pavā'saro, nōru, šā'ra* Dmš, Pls; *sasuō, sā'nas, pasē'ž, sās~sēs* „sės“ Dmš, Dvrč, Jdl; *šaimi'na, žanōti, gelazžē'le* (bet *gelā'žē*) Pls, Dmš; *dėde, tėvas, rāskreca, dzovina* Zt.

§ 133. Dėl priebalsių kietinimo (ar tai senas, ar naujas reiškinys) galima padaryti keletą sugretinimų. Tarmių faktai rodo, kad priebalsių sukietėjimas tarmėse nėra vienalaikis. Priebalsio *l* kietėjimo laikas vidurio ir rytų aukštaičiuose bus buvęs XIII–XIVa.; tai rodo nesukietėjęs *l* XIVa. paskolintuose žodžiuose, taip pat kai kurios rytiečių lytys, pvz.: *loñta, luñta*²⁹.

§ 134. Iš senųjų mūsų raštų matyti, kad XVI–XVIIIa. Vidurio ir Rytų Lietuvos tarmėse *l* buvo dėsningai kietinamas, pvz.: *kibirkkšteles* 8₂₀, *kumelėlo* 2₄₆, *mėile* 3₁₆, *lagwái* 5₄₆, *dayles* 184₂₁ „amatai“, *galetu* 315₂₉ ir kt. Š.P.

§ 135. Žodžio *lenta* nevienodas ištartimas įvairiose rytų aukštaičių tarmėse taip pat rodo, kad *l* kietėjimo laikas tose tarmėse nebuvo vienodas³⁰. Formos *loñt* Šd, *luntà* Msnk, Krnv, Pg, Šk, Pnv, *loñt* Pkr, Slč, Jnš, Pm, *luñt*|| *liñt* B kalba, kad šiose šnektose *l* yra sukietėjęs prieš *en<in* (*en*) ir minėtų formų *en* po sukietėjusio *l>an>on, un*. Tokios lytys randamos tik vakarinėje rytų aukštaičių dalyje. Likusi (rytinė) dalis, taip pat visi rytų dzūkai turi *luntà* (*liñt, liñta*), vadinasi, *l* čia sukietėjo po *en>in* proceso, kitaip būtų *luntà*.

§ 136. *l* kietėjimo laiko nevienodumą rodo *é*-kamienių vardžodžių vienskaitos įnagininko ir galininko galūnės. Vienos tarmės turi galūnes *-u*, pvz.: *kumėlu, skarėlu* (žr. 121, 124 §), kitos *-a*, pvz.: *dī.dela* (žr. 122, 126 §);

²⁸ Šis kietinimas yra sporadiškas, tos pačios lytys pasakomos ir su minkštais *n, t*.

²⁹ A. Salys. Kelios pastabos tarmių istorijai. „Archivum philologicum“, K., 1933, 27 psl.

³⁰ Ten pat.

šiose lytys *l* yra sukietėjęs prieš *en>in*. Lytys su *-u*, *-a* po sukietėjusio *l* gal. ir įn. yra sutinkamos tik Vidurio Lietuvoje, taip pat vakarinėje ir vidurinėje Rytų Lietuvos dalyje.

Lietuvos rytuose, taip pat visų rytų dzūkų tarmėse šios lytys yra su *-bi*, pvz.: *skarābi.*, *sāulbi.*, *pākelbi.*, *sāulbi.* Jeigu *l* čia būtų sukietėjęs prieš *en>in*, tada būtų lytys **skarāla.*, **sāula.*, **pākela.*, **sāula.*, nes *e* po sukietėjusių priebalsių virsta *a* (plg. 111 §).

Vadinasi, rytinių aukštaičių ir visų rytų dzūkų *l* prieš lk *e*, *é*, *-e* (<*-ēn*), *-e* (<*-ēn*) yra sukietėjęs vėliau negu Vidurio Lietuvoje, taip pat vakarinėse rytų lietuvių tarmėse.

§ 137. Priebalsio *l* kietinimas dar yra lyginamas su analogiška baltarusių kalbos ypatybe, kuri esanti labai sena, paveldėta dar iš vakarų ir pietų rusų kilčių³¹. Bet, turint galvoje tai, kad rytų dzūkų (baltarusių kaimynų) *l* sukietėjo vėliau negu kitų lietuvių tarmių, galima būtų manyti, jog priebalsių kietinimas galėjo būti ir savarankiškas lietuvių kalbos fonetikos rutuliojimosi rezultatas.

Priebalsių supanašėjimas

§ 138. Duslieji priebalsiai prieš skardžiuosius (išskyrus *l*, *m*, *n*, *r*, *j*, *v*) suskardėja, skardieji prieš dusliuosius suduslėja, pvz.: *grēbdava.*, *li.bdava.*, *mēzdava.*, *prizgaūdela.*, *rēgāza* „rėkdo“, *vīrgāza* „virkdo“, *gēraz bū.va.*, *viz dirbi.*, *mēz duodam;* *dirpt.*, *grēpt.*, *mēšt.*, *srept.*, *vāšt.*

Priebalsis *s* prieš *m* suskardėja žodžiuose *drazumė*, *graūzmas*, *juozmuō.*

§ 139. Priešdėlyje *uš-* *ž* yra nesuskardėjęs, pvz.: *ū.šla.k* „užlėkė“, *ū.šlipæ.*, *ušra.pōja.*, *ušvi.ja.*, *ušmatōja.* „1. užvijo ... siūlus, 2. apvyniojo“, *ušōja.*

§ 140. Skardieji priebalsiai, atsidūrę žodžio gale, suduslėja. Tokie suduslėję priebalsiai yra liepiamosios nuosakos esamojo laiko lytys, pvz.: *vēi* ~ *vēd* „veski“, *kuñi* ~ *kañd* „kaški“, *grāp* ~ *grēb* „grėbki“, *aūk* ~ *aūg* „auki“, *vēš* ~ *vēž* „vežki“.

§ 141. Priebalsis *n* prieš *p*, *b* > *m*, pvz.: *imbrukæ.* „įbruko“, *imbrazdēja.*, *imbedæ.*, *imbri.da.*, *implaukæ.*, *impūst.*, *impiškēt.*, *galañ būlbu.*, *tōm bāla.n.*, *im pečū.*, *im pjātuva.* (plg. *acistō im pjātuva.*), *mām pasākæ.*, *tañ pacai.*

§ 142. Tarmėje pažįstama ir progresyvinė asimiliacija, pvz.: *bergždžā.*, *iždžū.vi.s.*, *grīšča.*, *kišča.*, *neščōbe.s* „neščiausi“, *pirščū.kas.*, *plišča.*, *rišča.*, *tirščau.*, *žvaigždžū.* (dzūk. *iždžū.vi.s.*, *grīšča* ir t. t.).

§ 143. Tolimoji asimiliacija tarmėje yra tik regresyvinė, pvz.: *apšiškūstæ.*, *išišēra.*, *inšižebōja.*, *išišēpus.*, *jušī.ški.s.*, *šušāla.*, *šū.šaukæ.*, *šū.šlavæ.*, *šuškūva.*, *šušaudæ.*, *šušlābdæ.*, *šu šāke.m.*, *šu šēimi.nu.*, *šu šitū.*

§ 144. Disimiliacija tarmėje sutinkama tik regresyvinė tolimoji, pvz.: *ūordeli.s* || *ūorderi.s.*, *kali.duōtus* || *kari.duōtus.*, *pārkeli.s* || *pārkeri.s.*, *listōrai* || *risūōrai.*

§ 145. Metatezės pavyzdžių yra nedaug, pvz.: *kū.laraiša* || *kū.ralaiša* „grįžtė kūliams rišti“, skoliniuose: *dōre.li.s* || *dōle.ri.s.*, *id!erka* || *tōrelka* (plg. vok. *Teller*, rus. *малер-ка*), *karvalātas* || *kalvarātas* „ratelis verpti“ (plg. rus. *колесором*), *čeveri.kas* (plg. rus. *черевицку*), *levūōveli.s* || *revūōveri.s.*

³¹ Ten pat.

§ 146. Garsų samplaikos *ks*, *kš*, *g* kaitaliojasi, pvz.: *draski't*, *dri'kst*; *maskatuót*, *maksatuót* „tabaluoti, plevėsuoti“, *pi.škét*, *pi'kšt*; *tarškét*, *trakšét*; *puškét*, *pukšét*; *vizgét*, *vigzét*; *mėkst*, *mėzga*.

Priebalsių iškritimas

§ 147. Greta atsidūrus tokiems pat priebalsiams, vienas priebalsis iškrenta, pvz.: *išaukt*, *išert*, *išukuót*, *pėrišt*, *pėrakt* „persmeigti, perdurti“, *pū.sausi.s*, *i šakū* „iš šakų“, *i šona* „iš šono“, *i šaudū* „iš šiaudų“, *pe rugėis* „per rugius“, *pa rásu* „per rasą“.

§ 148. Greta atsidūrus nevienodo skardumo priebalsiams, pirmasis iškrenta, lieka antrasis, pvz.:

$\dot{s} + \dot{z} > \dot{z}$: *ižódæ.*, *ižėbója.* „išžabojo“, *iža.láva.*, *ižú.va.* „išžvejojo“;

$\dot{z} + \dot{s} > \dot{s}$: *ušóka.*, *úšvilpæ.* „užskrido, užbėgo kur nors į viršų“;

$\dot{z} + s > s$: *ú.sukæ.*, *asi.degæ.*, *uspjòvæ.*, *asi.litæ.* „kiek užkando“, *asi.mušæ.*, *asi.raukæ.*;

$s + \dot{z} > \dot{z}$: *pū.žali.s*, *ar žėmi.* „ars žemė“, *kraū žiėdus*, *vi žiemà*, *viř žirius*;

$\dot{s} + z > z$: *i.ziræ.*, *izi.lója.*;

$g + k > k$: *daū kur*, *daū kárvju.*;

$k + g > g$: *paláu gála.*, *là galù* „lėk palei galą“ (plg. *là galù kluóna.*), *sù girnas* „suk girnas“;

$p + b > b$: *visaī bāras* „visaip barasi“, *teī bi.ja.* „taip bijo“, *grà bālu.* „grėbki balą, iš balos šieną“.

§ 149. Iš dviejų vienodo skardumo priebalsių lieka antrasis, pvz.:

$s + \dot{s} > \dot{s}$: *vi šauka*, *bāsa šóka* „basas šoka“, *grep šaudus* „grėbs šiaudus“.

§ 150. Kiti priebalsių iškritimai: *api.ni's* (kai kurie tarmės atstovai pasako ir *apvi.ni's*), *aukštieni.kas* „aukštielninkas“, *skiedà* „skiedra“, *ske.dinas* „skiedrynas“, *skrude.lė* (ir *skruzde.lė*), *plūksna*.

Priebalsių nukritimas

§ 151. Palyginti su *lk*, tarmės žodyje *unduo* „vanduo“ yra nukritęs *v* (plg. rus. *вода*, *водо*, vok. *Wasser*, anglų *wet* „šlapias“, *water* „vanduo“, bet kitos ide. kalbos turi be *v*, pvz.: lat. *ūdens* „vanduo“, lot. *unda* „banga“, skr. *udraham* „vanduo“). Lietuvių kalbos tarmėse ši lytis sutinkama su *v* ir be *v*. Tas pats ir su *únta* „vanta“ (plg. lat. *ota* „plaštaka“), bet *vanótiis*.

§ 152. *r* nukritęs jungtukuose *ar*, *ir*. Jungtuke *ar r* nukrenta tais atvejais, kai jungtukas eina prieš žodį, prasidedantį priebalsiu, pvz.: *a sakei*, *a matei*, *a dainavai*, *a tū cā*. Jeigu jungtukas *ar* eina prieš žodį, prasidedantį balsiu, *r* nenukrenta, pvz.: *ar aisi*, *ar ánaz bú.va.*, *ar i'r kās*.

Jungtuke *ir r* gali nukristi ir vienu, ir kitu atveju, pvz.: *kasei i niėka*. *nepri.kasei*, *dūr.a. i nudūr.a.*, *aína i aína*; *i jāž buvaū* (priebalsis *r* jungtukuose *ar*, *ir* nukrenta nedėsnigai).

§ 153. *r* yra nukritęs žodyje *da.* „dar“.

§ 154. *l* nukrenta kai kurių prieveiksmių galūnėse, pvz.: *kóde*, *tóde*.

§ 155. *n* nukritęs žodyje *indrė* „nendrė“.

Priebalsių pridėjimas

§ 156. Žodžio pradžioje prieš užpakalinės eilės balsius tarmėje pridedamas (nedėsningai) *v*³², pvz.: *vuōga*, *vuřzga*. Žodyje *uodega* *v* gali būti ir neprisidėtas, jeigu *vuodega* < **uodega*³³.

§ 157. Prieš priešakinės eilės balsius pridedamas *j*, pvz.: *jūlgas*, *jūmt*, *jūr* (*jūr až buvaū*), *jievà*, *jiēna*.

§ 158. Jeigu enklitiko balsis *i* stovi prieš kitą žodį, prasidedantį balsiu (dažniausiai *a*, *i*), tai jis virsta *j* ir prisilieja prie kirčiuoto žodžio, pvz.: *ò jàš pi'nau*, *pi'nau žālu.ju. ru.tābl.*; *ò jin kālna. baltì da.bilālei*.

Arba *i* lieka, o prie kito žodžio dar pridedamas *j*, pvz.: *i jàš mačau*, *i jàš audzu*.

§ 159. Prieš *k*, *t* tarmėje mėgstama pridėti *s*, pvz.: *skrāgždæ.*, *sketētus* „ketera“, *skabint* „apkabinti“, *skāptert* „gribštert“, *stvērt*, *stū'kstunca*, *skrumzlē* „kremzlē“.

§ 160. Kiti priebalsių pridėjimai: *ščaudulī's*, *ščāude.t*, *ščāūptis*, *silsetis*, *ge.řū.kas*.

Priebalsių įterpimas

§ 161. Žodžio viduryje tarp dviejų balsių, hiatui išvengti, įterpiama *j*, *v*, pvz.: *pāje.mæ.*, *nū.je.mæ.*, *pri.je.mæ.*, *api'jauštu*, *suvūōdæ.*, *suvēdæ.*, *suvēja.*, *nuvēja.*, *nuvēina*, *suveji.mas*.

§ 162. Kiti priebalsių įterpimai: *želekti's* „žaltys“, *api'nastri.s* „apynasris“, *raikšti.s*, *straubli's*, *kri.kšta.las*, *morkvā*.

SANTRUMPOS

Adm – Adomynė, Kupiškio raj.	Jzn – Jieznas
Al – Alytus	Kk – Kuktiškės, Utenos raj.
Aln – Alunta, Molėtų raj.	Kn – Kaniava, Varėnos raj.
Ant – Antalieptė, Zarasų raj.	Krn – Kruonis, Kaišiadorių raj.
B – Biržai	Krnv – Kernavė, Širvintų raj.
Bbl – Bubliai, Kėdainių raj.	Ktv – Kietaviškės, Vievio raj.
Bržn – Birženiškis, Ignalinos raj.	Lbn – Labūnava, Kėdainių raj.
Btr – Butrimonys, Jiezno raj.	Ld – Liudiškės, Anykščių raj.
Dbk – Debeikiai, Anykščių raj.	Lp – Leipalingis, Lazdijų raj.
Dglš – Daugėliškis, Ignalinos raj.	Lpn – Lieponys, Trakų raj.
Dmš – Damošiai, B TSR, Brėslaujos ra.	Lzd – Lazdijai
Dn – Dainava, Eišiškių raj.	Mrc – Marcinkonys, Varėnos raj.
Drsk – Druskininkai	Mrk – Merkinė
Ds – Dusetos	Msnk – Musninkai, Širvintų raj.
Dt – Dotenėnai, Švenčionių raj.	Pg – Pagiriai, Ramygalos raj.
Dvrč – Dvarčiniai, B TSR, Brėslaujos raj.	Pkr – Pakruojis
Grv – Gervėčiai, B TSR, Astravo raj.	Pim – Palomenė, Kaišiadorių raj.
Imbr – Imbradas, Žarasų raj.	Pls – Pelesa, B TSR, Rodūnės raj.
Jdl – Juodelėnai, B TSR, Brėslaujos raj.	Pm – Pamūšis, Pakruojo raj.
Jn – Jonėnai, Ignalinos raj.	Pn – Punia, Jiezno raj.
Jnš – Joniškis	Pnd – Pandėlys
Jsk – Jaskonys, Varėnos raj.	Pnš – Panošiskės, Trakų raj.

³² Lytis su *v* daugiausia vartoja senieji tarmės atstovai.

³³ P. Skardžius. Lietuvių kalbos žodžių daryba, V., 1943, 103 psl.

Pnv — Piniava, Panevėžio raj.	Šd — Šeduva
Prd — Parudaminys, Vilniaus raj.	Šk — Šukionys, Biržų raj.
Prv — Pravieniškės, Kauno raj.	Užb — Užublendžiai, Širvintų raj.
Psv — Pasvalys	Vlk — Valkininkai, Eišiškių raj.
Pšv — Pašvitinys, Pakruojo raj.	Vr — Varliai, Rokiškio raj.
Rg — Raguva, Panevėžio raj.	Vrn — Varėna
Rm — Rimšė, Ignalinos raj.	Vs — Veisiejai
Rmšk — Ramaškonys, BTSR, Varanavo raj.	Všk — Vaškai, Linkuvos raj.
Sdk — Sudeikiai, Utenos raj.	Zr — Žarasai
Skp — Skapiškis, Pandėlio raj.	Zt — Zietela, BTSR, Gardino raj.
Slč — Saločiai, Pasvalio raj.	Žsl — Žasliai, Kaišiadorių raj.
Sm — Semeliškės, Vievio raj.	lk — literatūrinė kalba
Sp — Siponys, Prienų raj.	Š. P. — Syrvids. Punktay sakimu,
Ssk — Siesikai, Ukmergės raj.	Göttingen, 1929.
Stl — Stelmužė, Zarasų raj.	

ФОНЕТИКА ЛИНКМЯНСКОГО ГОВОРА

Я. КАРДЯЛИТЕ

Резюме

В работе описывается звуковой состав, ударение, интонация, вокализм и консонантизм в одном из говоров Северо-Восточной Литвы.

Фонетические явления описываемого говора сравниваются с фактами литовского литературного языка и соседних говоров; где нужно, объясняются и исторически.

В линкмянском говоре сохранились в неударяемой позиции старые долгие балтийские (и индоевропейские) гласные *a*, *e*. Эти гласные в говоре сохранились только как полудолгие. Неударяемый дифтонг *ie* превратился в монофтонг *e*. Сочетания **tj*, **dj* превратились соответственно в *c* и *dz*. Согласные *l*, *r*, *s*, как правило, отвердевают перед *e*, *e* и перед старым сочетанием *-en*. Согласные *n*, *t*, *c*, *z* отвердевают только в некоторых случаях.